

**12 Eylül 1980 Askerî Darbesi Öncesinin Son Demokratik Hükûmeti
Dönemi Ordu-Hükûmet İlişkileri**

Army-Government Relations in the Period of the Last Democratic
Government Before the September 12, 1980 Military Coup

Fuat UÇAR*

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi:25.02.2025

Kabul Tarihi:10.04.2025

Doi:10.20296/tsadergisi.1646750

Anahtar Sözcükler:

*12 Eylül Darbesi,
Kenan Evren,
Ordu,
Süleyman Demirel.*

ÖZET

Cumhuriyet'in ilanından sonra ordunun yeni rejimi korumaya yönelik tutumu tarihî bir miras olarak devam etmiştir. 12 Eylül Darbesi böyle bir süreçte diğer darbelerden farklı olarak emir komuta zinciri içerisinde ortaya çıkmıştır. 12 Mart Muhtırası'nın verildiği dönemde Başbakan olan Demirel, 12 Eylül Darbesi yapıldığında Başbakan olarak bulunuyordu. 12 Eylül Darbesi'nden önce Demirel'in siyasi hayatında kurmuş olduğu VI. hükûmeti aynı zamanda azınlık hükûmeti olarak, darbe öncesinin son demokratik hükûmeti olmuştur. Darbeye giden süreçte ordu tarafından verilen uyarı mektubu etkili olmamış ve daha sonra yapılacak darbeye meşruiyet kazandırmıştır. Bu dönemde Başbakan Demirel, ordu-hükûmet ilişkileri bağlamında çekingen bir tutum sergilemiştir. 12 Mart Muhtırası'ndan tecrübeli olan Demirel, uyarı mektubu ile ordunun darbe yapabileceği kaygısını taşımaya rağmen kuvvet komutanlarının görev sürelerinin uzatılmasını sağlamak suretiyle ordu-hükûmet ilişkilerinde "iş birliği"ni sağlamayı amaçlamıştır. Bu çalışmayla Cumhuriyet'in kuruluşunda başat bir rol oynayan ordunun 12 Eylül Darbesi özelinde, VI. Demirel Hükûmeti dönemi ordu-hükûmet ilişkileri ve bunun siyasal hayata etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Article Information

Submission: 25.02.2025

Acceptance: 10.04.2025

Doi:10.20296/tsadergisi.1646750

Key Words:

*12 September Coup
Kenan Evren
Army,
Süleyman Demirel.*

ABSTRACT

Civil-military relations have played a decisive role in shaping Turkey's political trajectory since the proclamation of the Republic, particularly during periods of political instability. This study examines the dynamics between the government and the military during the Sixth government of Süleyman Demirel, with a specific focus on the process leading to the 1980 Turkish coup d'état. The aim of the study is to analyze how military-government relations influenced political developments in the pre-coup period. A qualitative historical approach was employed, drawing on political events, official statements, and the sequence of interactions between civilian authority and military leadership. Particular attention was given to the warning letter issued by the military and the government's response to it. The findings indicate that the warning letter failed to deter military intervention and instead contributed to legitimizing the subsequent coup. During this period, Demirel adopted a cautious and conciliatory stance toward the military, shaped by his prior experience during the 1971 Turkish memorandum. His efforts to maintain cooperation, including extending the terms of force commanders, were insufficient to prevent intervention. The study concludes that asymmetrical power relations and ineffective civilian responses played a significant role in enabling the coup. It is suggested that strengthening democratic institutions and civilian oversight mechanisms is essential to prevent similar interventions in political life.

Atf için

Uçar, F. (2026). 12 Eylül 1980 askerî darbesi öncesinin son demokratik hükûmeti dönemi ordu-hükûmet ilişkileri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 30(1), 154-174 doi:10.20296/tsadergisi.1646750

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Giresun, fuat.turkuaz@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2036-6689>

GİRİŞ

Türk siyasal hayatında ordu-siyaset ya da ordu-sivil ilişkileri aynı zamanda ordu-hükümet ilişkilerini de etkileyen en önemli faktörlerden biri olmuştur. 1908’de hürriyetin yeniden ilanından sonra arka planda devletin yönetiminde etkili olmaya devam eden İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne ve meşrutî rejime karşı İstanbul’da 13 Nisan 1909 tarihinde ortaya çıkan ve 31 Mart Vak’ası olarak da bilinen bu olay II. Meşrutiyet Dönemi’nin en önemli olaylarından biri olmuştur. Bu olayın etkisi ile otoritesini kaybeden İttihat ve Terakki Cemiyeti, 23 Ocak 1913 tarihinde düzenlediği Babıâli Baskını ile yeni bir hükümet kurmuştur. Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında ordunun siyasete etkisi artarak devam etmiştir. Ordunun Osmanlı Dönemi’nde sergilediği rejimi korumaya yönelik tutum, Cumhuriyet’in ilanından sonra da tarihî bir miras olarak sürdürülmüştür (Dağcı, 2006, s. 13-21; Hale, 1994, s. 58-60). Cumhuriyet’in ilanından sonra ordunun siyasete ve hükümetlere yönelik doğrudan ve dolaylı etkisi devam etmiş, bu durum 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri bir darbeye dönüşmüş ve Cumhuriyet tarihinin ilk askerî darbesi meydana gelmiştir.

Sivil-asker gerilimin daha Demokrat Parti’nin kurulduğu 1946 yılında başladığını ifade eden Kemal Karpat’a göre, aslında Adanan Menderes, devletin savunucusu olarak ordunun oynadığı tarihsel rolün farkında olup bu rolü takdir etmiştir (Karpat, 2010, s. 282). 1960 yılına kadar askerî bir darbe olmamasında ordunun rejimin bekçisi olarak ağırlığından dolayı müdahaleye gerek duyulmamış ve çoğu zaman siyaset ordu ekseninde şekillenmeye devam etmiştir. Böylece sivil siyasi iradenin var olduğu dönemlerde dahi askerlerin bu iradenin kontrolünde olsalar bile siyaseti yönlendirdikleri görülmüştür (Kazkondu, 2024, s. 114). 1961 seçimlerinden sonra sivil hayata ve demokratik düzene geçildikten sonra 12 Mart 1971 tarihinde ordu komuta kademesinin Süleyman Demirel Hükümeti’ne verdiği muhtıra ile ordunun siyasal ve toplumsal hayat üzerindeki etkisi daha da artmaya başlamıştır. Darbeler ile demokrasi arasındaki etkileşim sürecinde ordunun siyaset üzerinde güçlü etkisi tek parti dönemlerinde olduğu gibi koalisyon dönemlerinde de devam etmiştir. Bu çerçevede 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi¹ diğer darbelerden farklı olarak, emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilen bir darbe olması bakımından önemli olmuştur.

Modern Türkiye tarihinde ordu ikinci kez 12 Eylül 1980 tarihinde şiddeti sona erdirmek amacıyla darbe yoluyla yönetimi ele almıştır. 12 Eylül Darbesi gerek içinde bulunulan durum gerekse yaşanan darbenin öncesi ve sonrası açısından değerlendirildiğinde toplumun üzerinde bıraktığı etki bağlamında Türkiye’de önemli bir değişim başlatmıştır (Yeşilbursa, 2024, s. 58; Kazkondu, 2024, s. 115). Kemal Karpat’a göre askerî müdahaleler, Türkiye’yi 1923’ten beri yöneten büyük sosyolojik koalisyonun kademeli bir şekilde çöküşüne işaret etmektedir (Karpat, 2010, s. 281).

14 Ekim 1973 seçimlerinin tek parti iktidarına imkân sağlamaması, Türkiye’yi yeniden koalisyon hükümetleri ile yönetilmek zorunda bırakmıştır. 1974’te ideolojik yönden zıt iki parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile Milli Selamet Partisi (MSP) tarafından kurulan koalisyonun kısa sürede “tarihsel yanılğı”ya dönüşmesi, yeni arayışları da başlamıştır. Böylece 1975-1977 dönemi Demirel’in başbakanlığında Milliyetçi Cephe (MC) dönemleri olarak yaşanmıştır. 5 Ocak 1978 tarihinde II. MC Hükümeti’nin Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez Gensoru yoluyla düşürülmesi sonucu Bülent Ecevit siyasal yaşamının III. hükümetini (5.1.1978-12.11.1979) kurmuştur. Ecevit’in 1978’de iktidara gelmesiyle, iç ve dış politikada önemli gelişmeler yaşanmıştır. 14 Ekim 1979 tarihinde beş ilde (Konya, Manisa, Edirne, Muğla ve Aydın) yapılan ara seçim sonuçları Türk siyasal hayatında yeni bir hükümet değişikliğine neden olmuştur. 12 Eylül Darbesi’nin öncesinde yapılan bu son demokratik seçimlerin sonucunda CHP’nin Meclis’teki çoğunluğu kaybettiği ve toplumsal desteğinin azaldığı gerekçesiyle Ecevit başbakanlıktan istifa etmiştir. Ana muhalefet partisi Adalet Partisi (AP)’nin lideri Demirel görevden kaçmanın mümkün olmadığını düşünerek, cumhurbaşkanı tarafından kendisine tevdi edilen yeni hükümeti kurma çalışmalarını başlatmıştır. Demirel, girişimleri sonucunda MC dönemlerinden eski ortakları olan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve MSP’nin dışardan desteği ile azınlık hükümetini kurmuştur.

¹ Bundan sonra tekrarlayan durumlarda 12 Eylül Darbesi olarak zikredilecektir.

12 Eylül Darbesi'nden önce Demirel tarafından kurulan son demokratik hükümet, Demirel'in ilk, Türk siyasal yaşamının da ikinci azınlık hükümeti olmuştur. Bu hükümet aynı zamanda, 12 Mart 1971 tarihinde Demirel Hükümeti'ne karşı verilen muhtıradan sonra 12 Eylül Darbesi ile başbakanlıktan ikinci defa uzaklaştırılan Demirel'in 1960-1980 dönemindeki son başbakanlık dönemi olmuştur. Bu çalışmada genel olarak VI. Demirel Hükümeti (12.11.1979 - 12.09.1980) dönemini sona erdiren 12 Eylül Darbesi'ne giden süreçte yaşanan ordu-hükümet ilişkilerinin darbeye giden süreçteki önemi ve etkisinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Metodoloji ve Literatür Taraması

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kapsamında; araştırma konusunun nedenleri, nasıl meydana geldiği süreçle ilgili bilgilerin içerik, metin/doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma konusuyla ilgili literatür taramasında; dönemin basınından arşivine ulaşılabilen *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazetelerinde yayımlanan haber ve köşe yazılarına, Meclis görüşmeleri ve tutanak dergilerine yansıyan resmî kayıtlara, dönemi anlatan hatırat ve diğer kaynaklara yönelik *tarama*, ilgili kaynakların sınıflandırılması suretiyle *tasnif*, kaynakların eleştirisi yönünde *tenkit* ve ulaşılabilen bilgilerin sentezlenmesi şeklinde *terkip* yöntemi kullanılmak suretiyle bilimsel ve objektif sonuçlara ulaşılması amaçlanmıştır.

Hükümetin Kuruluşu

Başbakan Ecevit'in 14 Ekim 1979 tarihinde yapılan ara seçimlerden sonra 16 Ekim 1979 tarihinde istifası üzerine gözler yeniden Çankaya Köşkü'ne çevrilmiştir. Belli çevreler, bir bağımsızın başbakanlığında CHP-AP koalisyonu kurulması için kulislerde birtakım çalışmalar başlatmıştır.

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ise demokratik teamüller doğrultusunda yeni hükümeti kurma görevini Meclis'te birinci parti konumunda olan CHP'nin genel başkanı Ecevit'e vermiştir. Ecevit ise 19 Ekim'de Cumhurbaşkanı Korutürk'le görüşükten sonra cumhurbaşkanının yeni hükümeti kurma önerisini “*seçim sonuçları ile halkın AP'nin hükümet kurması yolundaki eğilimini ortaya koyduğunu*” belirterek kabul etmemiştir (Arcayürek, 1986a, s. 299). Hükümet kurma çalışmaları AP Genel İdare Kurulu'nda da tartışılmıştır. Gazeteci Cüneyt Arcayürek'in belirttiğine göre AP'nin önde gelen isimlerinden Sadettin Bilgiç, memleketin şartlarının müsait olmadığını, MSP ile MHP'nin tekliflerinin erken seçim şartı ile kabul edilebileceğini ancak bu şekilde bir azınlık hükümeti kurulabileceği görüşünü ısrarla savunmuştur. Demirel de seçim sonuçlarına bağlı olarak AP'nin 14 Ekim 1979 tarihinde yapılan ara seçimlere hükümet olmayı düşünerek gitmediğini, zira sonuçların Meclis'teki aritmetiği etkilemediğini, ancak ara seçim sonuçlarıyla belki Meclis'i erken bir genel seçime sürükleyebileceklerini ifade etmiştir (Arcayürek, 1986b, s. 287). Bu şekilde Demirel, bir erken genel seçim yapma düşüncesiyle AP olarak hükümet kurmaya istekli davranmış olmaktadır. Buna karşın Demirel, iktidar olma arzusundan ya da iktidar olma fırsatından da vazgeçmek istememiştir. Demirel bu düşüncesini, Arcayürek'in 1985'te kendisi ile yapmış olduğu söyleşide sorduğu; iktidara gelince anarşiden ekonomik sorunlara bütün sorunları CHP'nin çözemediği gibi siz de çözemezsiniz mealindeki sorusuna “Ya başarısam” şeklinde cevap vermiştir.² Dönemin Cumhuriyet Senatosu Başkanı AP'li İhsan Sabri Çağlayangil'in hatıratında belirttiğine göre dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Demirel'in kurmayı düşündüğü azınlık hükümeti ile ilgili olarak AP'lilerin yanına gelerek ülkenin kötüye gittiğini, Ecevit hükümetinin çekilerek AP ile CHP tarafından geniş tabanlı bir hükümetin kurulmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Evren de konuyu CHP'nin yetkilileriyle görüşmüş, Ecevit ortada görevine devam eden bir hükümet olduğunu, çekilmeyeceklerini ve hükümet düşürülürse ancak o zaman düşünülebileceğini ifade etmiştir. Çağlayangil'in anlatımına göre Evren, cumhurbaşkanına hükümet düşürüldükten sonra AP'nin MC dönemlerinde olduğu gibi MSP ve MHP'nin yer aldığı bir hükümet kurmasına izin vermemesi gerektiğini söylemiştir. Evren'e göre AP ve CHP gibi iki

² Demirel'in 14 Ekim 1979 tarihinde yapılan ara seçim sonucunda iktidara gelmeleri ve terör konusunda, daha sonra yapmış olduğu değerlendirmesi “*Eğer Türkiye'ye lazımsak, o gün lazımdık, biz ondan kaçamazdık ve anarşinin dışında (...) Nitekim biz başarılı olmuşuz, anarşide de başarılı olmak için çırpındığımızı Allah da şahit, millet de şahittir. Hiç kimse aksini söyleyemez*” şeklinde olmuştur (Arcayürek, 1986b, s. 471).

büyük parti birleşirse sorunlar çözülebilecektir. Cumhurbaşkanı da MSP ile MHP'nin hükûmeti dışarıdan destekleyeceklerini belirterek, AP'nin tek başına hükûmet kurmasını onayladığını ifade etmiştir (Cılızoğlu, 2007, s. 220-221).

Gelişmeler doğrultusunda cumhurbaşkanı, Ecevit'in istifasından sonra yeni hükûmeti kurma görevini kabul etmemesi üzerine 24 Ekim 1979 tarihinde Demirel'e vermiştir (*Milliyet*, 25 Ekim 1979, s. 1). Görevin Demirel'e tevdi edilmesi üzerine Ecevit bu kez AP Genel Başkanı olarak Demirel'in partilerle ilk temasının CHP ile başlayabileceğini, bu görüşme gerçekleşirse yeni bir hükûmet konusunda alternatiflerin bulunabileceğinden umutlu olduğunu ifade etmiştir (*Milliyet*, 8 Kasım 1979, s. 1). Ecevit'in bu önerisini kabul etmeyen Demirel tutumunu "‘*Gel Sayın Ecevit, sen yapamadın, bana payanda ol da ikimiz beraber yapalım*’ mı diyecektim?.. Yahut, ‘*Gel seninle ortak hükûmet olalım da, bunu yapalım.*’ Onun için onur kırıcı olmaz mıydı? Ben yapamadım bunu, sen yap diyor ve diğer partiler bana destek vermiş, biz tek başımıza hükûmete çıkmışız" şeklinde açıklamıştır (Arcayürek, 1986b, s. 471).

Kendisine hükûmeti kurma görevi tevdi edilen Demirel, siyasi parti liderleriyle yaptığı görüşmelerde önceki dönemlerde kullandığı "Büyük Türkiye" sloganı yerine şimdi "Büyük Sorunları Olan Türkiye" temasını işlemeye başlamıştır. Demirel'in Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ile yaptığı görüşmede Feyzioğlu "Kayıtsız şartsız destek vaat etmemiz kabil değildir. İcraatlarına göre değerlendireceğiz" açıklamasını yapmıştır (*Cumhuriyet*, 7 Kasım 1979, s. 1). Bunun üzerine Demirel de MC hükûmetleri döneminden eski ortakları olan MHP ve MSP ile görüşmelere başlamıştır. Görüşmeden sonra MHP lideri Alparslan Türkeş "Biz MHP olarak AP'yi şartsız olarak dıştan destekleyeceğiz"³ açıklamasını yapmıştır. Bu görüşmelerde MSP ise MHP'nin katılacağı bir hükûmetin ülkeyi bir iç savaşa götüreceği inancını taşıdığı için MHP'nin içinde yer alacağı bir koalisyona katılmayacağını bildirmiştir (Cura, 1994, s. 229). Demirel'in yapmış olduğu daha sonraki AP-MSP temaslarında da Erbakan, AP'nin kuracağı hükûmeti destekleyeceklerini ancak bazı dilek ve temennilerinin olduğunu, bunlar yerine getirilirse hükûmeti gönülden destekleyeceklerini, yoksa hükûmeti "kerhen" destekleyecekleri açıklamasını yapmıştır. Erbakan başka bir açıklamasında ise hükûmete vereceği desteğin daha somut koşullara bağlı olduğunu, bu koşulların da 163. maddenin kaldırılmasına, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'ye kesinlikle üye olunmamasına ve Kıbrıs'ta bağımsız bir devletin ilan edilmesine bağlı olduğunu ifade etmiştir.⁴ Görüldüğü gibi, Erbakan'ın bu tavrı MSP'nin, Demirel tarafından kurulacak azınlık hükûmetine destek vereceğini ancak bazı taleplerinin de artarak devam edeceğini göstermiştir.

MSP böylece yine "kilit parti" olma konumuna gelmiş olmaktadır. Bu süreçte Demirel'in Erbakan ile görüşmesini Ecevit, "Hükûmetin örtülü MC olacağı yolunda kuşkuluyum." şeklinde değerlendirmiştir. Demirel ise kurulacak hükûmete yönelik bu yönde yapılan eleştirilere "Kapalı bir MC geliyor demek yanlıştır." şeklinde tepki göstermiştir (*Cumhuriyet*, 8 Kasım 1979, s. 1). Bu şekilde yeni hükûmetin Demirel tarafından kurulması yönündeki çalışmalar, gelişmelerin adı konulmamış yeni bir MC oluşumuna doğru gittiğini göstermektedir.

Hükûmeti kurma görevini kabul eden ve diğer partilerle görüşen Demirel, bu konudaki düşüncelerini açıklarken memleket için var olduklarını, zor şartların altına girmenin kaderleri olduğunu, en kısa zamanda hükûmeti kuracağını, ülkenin yokluklar içerisinde olduğunu ifade etmiştir (Milli Güvenlik Konseyi, 1981, s. 104). Bu durumda Demirel kuracağı hükûmet için MSP'nin "kerhen" desteğine muhtaç hale gelmiş oluyordu. AP'nin yetkili kurullarıyla konuşan Demirel "hükûmet kaçağı" durumuna düşmek istememiştir. Dolayısıyla, Demirel yeni hükûmetin

³ AP Genel İdare Kurulu'nun, "partileri ziyaret edin" kararından sonra ilk ziyaretini MHP'ye yapan Demirel, bu ziyaretten çok duygulanmıştır. Ziyaret sırasında Türkeş de Demirel'e kuracağı azınlık hükûmetini herhangi bir ön şart ileri sürmeden parti olarak destekleyeceklerini ifade etmiştir. Demirel de Genel İdare Kurulu'nda, Türkeş'in bu sözünü, eski bir ihtilalcisi olduğu iddia edilen Türkeş'in siyasetin düze çıkması için inanılmaz bir gayret gösterdiğini memnuniyetle anlatmıştır (Donat, 2005, s. 15-16).

⁴ Erbakan'ın bu konudaki diğer talepleri şunlardır: Türkiye'nin İslam dünyasından ayrılması, yabancı sermaye ve dış kredilerin istismar edilmemesi, anarşinin önlenmesi, inananların kıyılmaması, yoklukların kaldırılması, partizanlık yapılmaması, can ve mal güvenliğinin sağlanmasıdır (*Cumhuriyet*, 9 Kasım 1979, s. 1).

bir azınlık hükûmeti şeklinde de olsa bunun AP tarafından kurulması gerektiğini savunmaya başlamıştır. Demirel'e göre ülke bu zor durumdan çıkacaksa, bu durum ancak AP'nin karacağı hükûmet sayesinde olacaktır. Bu durumda eski ortakları MHP ve MSP'nin "koşulsuz destek" vaadini güvenilirmez diye geri çevirmek de mümkün değildir (Arcayürek, 1986a, s. 1). Bu kapsamda Demirel, MC ortakları olarak Erbakan ile Türkeş'in desteğini sağladıktan sonra teamüller gereği 7 Kasım 1979 tarihinde Ecevit'i ziyaret etmiştir. Demirel bu ziyaretinde; kuracağı hükûmet için gerekli desteği aldığını, Türkiye'de nev-i şahsına münhasır bir durum olduğunu bu nedenle, eski ortaklarıyla da olsa bir koalisyon hükûmetini düşünmediklerini ifade etmiştir. Demirel ayrıca Ecevit'e hükûmetteyken seçim öncesinde çok çattıklarını ve çok itham ettiklerini, bu nedenle, gelip hükûmet için bizi destekleyin teklifini nasıl yapabileceğini, bunun şık olmayacağını ifade ederek mazeretini belirtmiştir (Birand, 1984, s. 125-128; Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, 2012, s. 714).

Demirel bu şekilde Ecevit ile görüşmesini neden sona bıraktığını ve yeni hükûmet için ortaklık yap(a)mayacağını açıklamış oluyordu. Eğer Ecevit'in önerisi Demirel tarafından dikkate alınmış olsaydı, eski koalisyon ortakları MHP ile MSP'nin dışarıdan desteği yerine CHP'nin desteği ile kurulacak bir AP hükûmetinin ülkenin kaderinde farklı bir etki yapabileceğini makul bir düşünce olarak kabul etmek gerekir. MSP ve MHP'nin dışarıdan desteğiyle kurulan⁵ AP'nin azınlık, aynı zamanda da Demirel'in siyasi hayatında kurduğu VI. hükûmeti 12 Kasım 1979 tarihinde cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır.

Demirel, 1965'te kurduğu ilk hükûmetinden azınlık hükûmeti kurulana kadar 8 yıl 20 gün süreyle görev yapmıştır. Demirel siyasi yaşamında başbakan olarak geçirdiği bu sürenin 5 yıl 4,5 aylık süresi AP'nin tek parti iktidar olduğu dönemde (1965-1971), 2 yıl 8 aylık süre de MC'ler döneminde (1975-1977) geçmiştir. MHP ve MSP'nin dışarıdan desteği ile kurulan hükûmete karşı ordunun komuta kademesinde olumsuz bir tutum söz konusu olmuştur. Özellikle MSP'ye karşı artan huzursuzluk daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Feroz Ahmad'a göre aynı zamanda, yeni bir cephe hükûmetinin kurulması fikri neredeyse ülkede nefret uyandırmaya başlamıştır (Ahmad, 2007, s. 205). Bu durum Demirel'i bu iki partiye bakanlık vermeden onların dışarıdan desteğini almak gibi bir yola sevk etmiştir. Bu şekilde CHP ile iş birliği yapmayıp, eski ortakları aracılığı ile yeniden sağ partilerin desteğini alan Demirel, önceki hükûmetlerden oldukça farklı dediği yeni hükûmetini bir azınlık hükûmeti olarak kurmuştur.⁶

Millet Meclisi'nde, 22 Kasım 1979 tarihinde hükûmet programı üzerine yapılan görüşmelerde, MSP Grubu adına Genel Başkan Necmettin Erbakan, hükûmet hakkındaki fikirlerini ve daha sonra hükûmete karşı yapacağı muhalefetin ipuçlarını da güven oylaması öncesinde yapmış olduğu konuşmada kendine has üslubu ile ifade etmiştir. Erbakan konuşmasında; bu hükûmetin bir erken seçim hükûmeti olduğu, milleti icraat yapacağım diyerek aldatan bir hükûmet olduğu, hizmet yerine buhranlara götürmek için kurulmuş bir hükûmet olduğu iddialarını kabul etmelerinin mümkün olmadığına inandıklarını ifade etmiştir (MMTD, 19 Kasım 1979, s. 109).

Hükûmet, 25 Kasım 1979 tarihinde, 450 üyesi olan Millet Meclisi'nde yapılan oylamada 229 "evet" oyu ile güvenoyu almıştır (MMTD, 25 Kasım 1979, s. 227).⁷ Böylece 1974'ten beri başbakanlık Ecevit ile Demirel arasında adeta sırasıyla devam eden bir hale gelmiş olmaktadır. Demirel'in siyasi hayatında kurmuş olduğu VI. hükûmeti, MC hükûmetlerindeki eski ortakları olan Erbakan'ın, Türk siyasi edebiyatına kazandırdığı ifadeyle "kerhen", MHP'nin de dışarıdan "koşulsuz" desteği ile kurulmuş olmaktadır. Azınlık hükûmetinin başbakanı olarak Demirel bu kez

⁵ Hükûmet kurulduktan sonra MSP'ye yakın basın, hükûmetin içinde çok sayıda Mason olduğu, MHP çevreleri de "Nasıl olsa bu hükûmet geçicidir" şeklinde değerlendirmede bulunmuştur (Mumcu, 15 Kasım 1979, s. 11).

⁶ Hükûmet listesi Senato'da okunurken divan kâtibi isimlerin önünde geçen "Dr"yi "Dır" diye, başka bir ifadeyle "Dır Nuri Bayar", "Dır Münif İslamoğlu" şeklinde okuyunca hükûmet üyeleri de gülmeye başlamış, CHP'liler hükûmete hemen "Dır-dır hükûmeti" adını takmışlardır (Mumcu, 15 Kasım 1979, s. 1).

⁷ Muammer Aksoy, Demirel'in 1978-1979'da ki Ecevit hükûmetine yönelik gayri meşru iddialarının aksine, AP azınlık hükûmetinin gayri meşru olduğunu iddia etmiştir. Aksoy'a göre, 226 milletvekilinin hükûmete güvensizlik oyu vermesi durumunda bile yeni hükûmetin kuruluşuna kadar, Demirel'in azınlık hükûmetinin yapacağı işlemlerin hukuka uygun ve meşru olduğunu ifade etmiştir (Aksoy, 6 Aralık 1979, s. 2).

görevi oldukça zor şartlarda üstlenmiş olmaktadır. Zira Demirel iktidar boşluğunu giderecek siyasal ve ekonomik programın uygulayıcısı olma sorumluluğunu artık tek başına yüklenmiştir (Çavdar, 1985, s. 2099).

13 Kasım 1979 tarihinde yeni Başbakan Demirel'in talebi üzerine Ecevit'in başbakanlığa gelmesiyle Türkiye'de ilk kez geniş kapsamlı ve örnek teşkil edecek bir devir teslim toplantısı yapılmıştır. Müstafi Başbakan Ecevit, hükûmetinin Türkiye'yi nasıl bulup daha sonra nasıl bıraktığını, hükûmetinin çeşitli sorunlardaki durumunu uzun uzun Başbakan Demirel'e anlatmıştır. 12 Eylül Darbesi öncesinin son demokratik hükûmetini kuran Demirel, 1975 ve 1977 yıllarında kurulmasına öncülük ettiği MC hükûmetleri döneminden ortakları olan MSP ile MHP'nin dışarıdan dolayı desteğiyle örtülü (gizli) MC şeklinde 12 Eylül Darbesi'ne kadar iktidarda kalmıştır.

Ordu Komuta Kademesinin Hükûmete Yönelik “Uyarı Mektubu” Vermesi

1978-1979 yıllarında ordunun artan etkisi karşısında sivil yönetim gittikçe daha geri planda kalmaya başlamıştır. Böylece terör ve anarşi gittikçe artarken iktidarın gücü de zayıflamaya devam etmiştir. Bu süreçte siyasilerin, parti liderlerinin adeta kan davasına dönüşen rekabetleri hem Melis'teki hem de sokaktaki kargaşayı daha da artırmada etkili olmuştur (Hale, 1994, s. 200). Bu şekilde ülkede yaşanan terör olayları karşısında iktidar ve muhalefetin karşılıklı suçlayıcı tutumlarının yanında generaller de boş durmamışlardır. Anarşi ve terör karşısında sessiz kalmak istemeyen üst düzey komutanlar ile Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Evren, 13 Aralık 1979'da İstanbul'da Birinci Ordu Karargâhı'nda toplantı yapmışlardır. Orgeneral Evren, Selimiye'deki bu toplantıda ordu ve kolordu komutanları ile Harp Akademileri Komutanı'ndan, içinde yaşanan bu ortamdan Türkiye'nin kurtulabilmesi için ne düşündüklerini açıkça dile getirmelerini istemiştir. Tartışmalar başlayınca bu konularda komutanlar arasında kesin bir görüş birliğinin olmadığı görülmüştür. Aslında ordunun daha önceden “*Duruma el koyma gerekliliği 14 Ekim senato seçimleri öncesinde açıkça belirmiş, hatta seçimlerin kanlı geçme olasılığı karşısında müdahale edebilecekken Genelkurmay işaret vermemişti(r)*” (Birand, 1984, s. 132-133). Şimdi de komutanlar, 27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi'nde olduğu gibi iktidarın bütünü ile alınması fikrini kabul etmemişlerdir. Orgeneral Evren, 13 Aralık 1979'da yapılan bu toplantıyla ilgili anılarında “*Bir tek Bedrettin Paşa ve yandaşları ‘Her geciktiğimiz gün yeni insanlar ölüyor’ gerekçesiyle derhal müdahale istedi. Henüz tam olgunlaşmamış bir ortamda sırf bu nedenle müdahale yapılmasını çoğunluk benimsemedi*” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur (Evren, 1990, s. 328-329).⁸ Böylece Orgeneral Evren'in başta hükûmet olmak üzere tüm siyasilere verilmesini teklif ettiği uyarı mektubu genel tasvip görmüş olmaktadır. William Hale göre orduyu siyasetten uzak tutmak için “12 Mart Formülü” olarak bilinen, ordunun gayri resmî denetimi dışında “partilerüstü” özelliklere sahip bir hükûmetin kurulması seçeneği de görüşülmüş bununla birlikte, ordunun daha önceden 1971-1973 döneminde yaşanan benzer deneyim nedeniyle bu plan kabul görmemiştir (Hale, 1994, s. 203). Böylece 13 Aralık 1979 tarihinde ordu üst düzey komutanları ile yapılan toplantıda, ordunun nasıl hareket edeceği artık yavaş yavaş netlik kazanmaya başlamıştır. Deneyimli gazeteci Cüneyt Arcayürek'in belirttiğine göre, politikacıların iyice batması beklendiği için ordu tarafından düşünülen müdahale hemen yapılmayacaktır. Zira ordu müdahale ettiği zaman içerden ve dışarıdan hiç kimsenin diyecek bir şeyinin olmaması ve ordunun müdahale konusunda haklılığının yüzde yüz anlaşılması beklenmiştir (Arcayürek, 1988, s. 259).

22-26 Aralık 1979 tarihleri arasında, kara, hava ve deniz kuvvetlerindeki bütün ordu ve kolordu seviyesindeki komutanlardan gerek yapılan ziyaretlerle gerekse telefon görüşmeleri ile uyarı mektubu üzerindeki mutabakatları Orgeneral Evren tarafından alınmıştır (Evren, 1990, s. 329). Görüldüğü gibi, geçmiş dönemlerdeki darbe ve muhtıraları tecrübe edinen komutanlar, sonunda

⁸ Ağustos 1978'te Orgeneralliğe terfi eden, Harp Akademileri Komutanlığı ve 1980'den sonra da İkinci Ordu Komutanlığı yapan Bedrettin Demirel'e göre, müdahale 1978'de en geç 1979'da yapılmalıydı. Bu fikrini Orgeneral Evren'e sözlü olarak her seferinde “hazırız” diye bildirmiş, yazılı gönderdiği görüşlerini herkesin kolaylıkla okuyamaması için eski yazıyla yollamıştır (Arcayürek, 1988, s. 264).

1978'de⁹ olduğu gibi ülkede gelişen olaylara bağlı olarak hükûmete yönelik “tavsiye” kararı almayı uygun bulmuşlardır. Bu kapsamda 26 Aralık 1979 tarihinde Ankara’da kuvvet komutanları, Jandarma Genel Komutanı ve Genelkurmay İkinci Başkanı toplanmışlardır. Toplantıda Genel Kurmay Başkanı’nın imzalayacağı ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)’nin görüşünü aksettiren uyarı mektubu tekrar gözden geçirilmiştir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Evren bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“(…) dikkat ettiğimiz husus, bunun muhatabının mevcut hükümet veya muayyen partilerin veya kuruluşların olmaması, bütün siyasi partilerle anayasal kuruluşlara hitap etmesi idi. Zira aşağı yukarı bir aydan biraz fazla zamandır iktidarda olan bir hükümeti sorumlu tutmak elbette mümkün değildi. Bu toplantıda Cumhurbaşkanına vereceğim mektubun aynı zamanda radyodan da okunmasının doğru olup olmayacağı hususunu da münakaşa ettik. (...) Görüşmelerimiz sonunda böyle bir hal tarzını uygun görmedik. Doğruca Cumhurbaşkanına verilmesinin ve Cumhurbaşkanı tarafından başta hükümet ve parti başkanları olmak üzere ilgili anayasal kuruluşlara iletilmesinin daha uygun olacağını düşündük. Zira Cumhurbaşkanı aynı zamanda Milli Güvenlik Kurulunun da başkanı idi. Bizler de Milli Güvenlik Kurulunun üyeleri olduğumuza göre bu hal şekli en uygunu oluyordu” (Evren, 1990, s. 329-330).

27 Aralık 1979 sabahı komutanlar tekrar toplandılar. Toplantıda Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Evren, kuvvet komutanları ile Jandarma Genel Komutanı “Hayırlı ve uğurlu olur inşallah.” temennisinde bulundular. Böylece komutanlar Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Haydar Saltık’la Ankara Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Nihat Özer tarafından yazıldığı söylenen uyarı mektubunu imzaladılar. İmzadan sonra Orgeneral Evren, diğer komutanlara hitaben; söz konusu bu uyarı mektubunun yararı olmayacağı inancını taşıdığını belirterek hiçbir şeyin düzelmeyeceğini, yine de ileride tarihin kendilerini bu yönden tenkit etmemesi için komutanlar olarak görevlerini yapmaları gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰ Böylece Evren, gönülsüz de olsa uyarı mektubunun verilmesini kabul etmiş oldu.

Kara, deniz, hava kuvvetleri komutanları ile Jandarma Genel Komutanı’nın imzasını taşıyan *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü* adlı mektubun “Tüm anayasal kuruluşlar ve siyasi partilerin bir kere daha uyarılması” amacıyla hazırlandığı iddia edilmiştir.¹¹ Böylece siyasi liderleri düzeni sağlamada iş birliği yapmaya davet eden söz konusu mektup, 27 Aralık 1979 tarihinde yapılan haftalık olağan görüşmede Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Evren tarafından Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e sunulmuştur. Mektubun 12 Mart Muhtırası’ndaki gibi koşullu bir kesin uyarı (ültime) olmamasından, “Bunlar yapılmazsa müdahale edilecektir.” gibi bir şey söylenmemesinden memnun olan cumhurbaşkanı, mektubu kendisine veren Orgeneral Evren’e “Benim ne yapmamı istiyorsunuz?” diye sorma gereği duymuştur. Orgeneral Evren de bir “Ön Yazı” da eklediği mektubu verirken cumhurbaşkanına; bazı arkadaşların bu mektubun 12 Mart Muhtırası’nda olduğu gibi radyodan okutulmasını ve yumruğun masaya vurulmasını önermelerine rağmen, size getirmeyi ve takdirlerine sunmayı daha doğru bulduklarını ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı da uyarı mektubunu radyoya vermemekle iyi yaptıklarını, eğer böyle bir yol seçilmiş olsaydı kendisinin bu makamı bırakıp hemen gideceğini belirterek böyle bir girişimden memnuniyetini ifade etmiştir.¹² Bir saate yakın süren görüşmenin sonunda cumhurbaşkanı, uyarı mektubuna ilişkin olarak; yarın esasen saat 11.00’da başbakanın haftalık görüşmeye geleceğini, öğleden sonra da ana muhalefet

⁹ 28 Nisan 1978 tarihinde yapılan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında, iç güvenlik kuvvetlerinin etkinliğini ve saygınlığını artırmak üzere hükûmete bazı önerilerde bulunulmuştur. Bu öneriler genel olarak; demokratik hukuk devleti ve Anayasa kuralları içinde yargı organlarının şiddet eylemlerine yönelik caydırıcılığın daha çok artırılması, şiddet eylemlerinin önlenmesi ya da izlenebilmesi için kamu kuruluşları arasında etkin bir koordinasyonu sağlamaya yönelik alınması gerekli önlemler şeklinde hükûmete tavsiyelerde bulunulması kararlaştırılmıştır (Çelik, 2008, s. 518).

¹⁰ Evren, uyarı mektubunun 12 Mart Muhtırası’nda olduğu gibi AP hükûmeti dönemine rastlamasının bir tesadüf olduğunu, ara seçimler sonucu Ecevit hükûmeti istifa etmeseydi, mektubun Ecevit döneminde verilmiş olacağını ifade etmiştir (Evren, 1990, s. 330, 340).

¹¹ Uyarı mektubunun *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü* olarak hazırlandığı iddia edilse de Adana Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Nevzat Bölügiray, mektubun kendilerinin görüşü alınmadan daha 32 günlük hükûmete verilmesini eleştirmiş (Bölügiray, 1989, s. 299-300).

¹² Orgeneral Evren, 16 Şubat 1980 tarihinde Erzurum’da yapılan askerî tatbikatta, uyarı mektubunun 12 Mart Muhtırası’na benzemediğini belirterek, Milli Mücadele Dönemi’nde uygulanan “Takrir-i Sükûn” yasaının gerekliliğinden söz ederek, benzerlik kurmuştur (Arcayürek, 1988, s. 299-303, 418).

lideri olarak Ecevit'i çağıracağını, kendilerine bu mektubu vereceğini ve aralarında diyalog kurmalarını da isteyeceğini belirtmiştir (Evren, 1990, s. 333).

Gündeme gelmesiyle Türkiye'yi sarsacak olan bu mektubun verilişi sırasında dönemin Cumhurbaşkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşaviri Ali Baransel, cumhurbaşkanının Evren'e söylediklerine hatıratında yer vermiştir. Baransel'in belirttiğine göre; komutanlar Türkiye'yi içine düştüğü badireden kurtarmak için uyarı mektubunu vermeye geldiklerinde, cumhurbaşkanına yaşça ve kıdemce kendilerinden büyük ve hepsinin komutanı olduğunu, geniş tecrübe sahip olduğu için başarılarına geçmesini söylemişlerdir. Cumhurbaşkanı da ülkenin büyük sıkıntıları olduğunu kabul etmekle birlikte, askerî rejimle bunların halledilmesini mümkün görmemiş, dış kamuoyunun tepkilerinin Türkiye'yi güç duruma ve yalnızlığa sürükleyeceğini belirterek, eğer komutanlar darbe yapmaya kararlı ise hemen istifaya hazır olduğunu ifade etmiştir.¹³

Cumhurbaşkanı 27 Aralık 1979 tarihinde kendisine sunulan bu mektuba cevap olarak 31 Aralık 1979 günü saat 16.00'da Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Evren'i ve kuvvet komutanlarını Çankaya'da toplantıya çağırmıştır. Cumhurbaşkanı toplantıda politikacıların uyarı mektubundaki önerileri dikkate almamaları halinde ne yapacaklarını sorması üzerine Evren de son çare olarak müdahale edip Meclis'i kapatma konusunda kararlı oldukları cevabını vermiştir. Cumhurbaşkanı ise uyarı mektubu kendisine getirildiği zaman söylediği, komutanların bir müdahaleye hazır olmadıkları, bu konuda kendisini engel olarak görüyorlarsa hemen istifa edeceği yönündeki sözlerini yeniden ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı böylece komutanların düşündüğü darbenin sorunları daha da kötüleştirileceğini düşünmüş ve normal şartlarda anayasal kurallar içinde düzenin sağlanması gerektiğini savunmuştur. Aslında cumhurbaşkanı bu şekilde düşünmekle, görev süresi 1980'nin Nisan ayında sona ereceği için ayrılmadan bir askerî darbeye onay vererek görevini bitiren bir cumhurbaşkanı olarak tarihe geçmek istememiştir (Birand, 1984, s. 32; Hale, 1994, s. 203). Komutanlar tarafından verilen uyarı mektubu CHP'nin AP ile ortak bir hükümet kurma konusundaki tutumunun daha da artmasında etkili olmuştur. Bununla beraber CHP'nin bu önerisinin AP çevrelerinde olumlu karşılık bulmasına rağmen, başbakan ve çevresi tarafından iş başında bulunan bir hükümetin olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir (Cizre, 2002, s. 226). Aslında cumhurbaşkanı, görev süresi boyunca her fırsatta CHP-AP koalisyonunun kurulmasını arzulamış, ancak bu konuda Ecevit ve Demirel'i bir türlü ikna edememiştir.¹⁴ Komutanlar tarafından çok amaçlı olarak hazırlanan uyarı mektubu ile başta siyasilere olmak üzere, tüm kuruluşların, derneklerin, basın, hatta terör gruplarının nabzının yoklanabilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, bu şekilde cumhurbaşkanının da orduyla birlikte hareket edip etmeyeceği de ortaya çıkmış olacaktır. Bu mektupla aynı zamanda orduya da "Komutanlar duruma hâkim. Gerekirse müdahaleye hazırlar" mesajı verilmiş olacak ve bir macerayı düşünenler varsa bunlar da caydırılmış olacaktır. Bu şekilde uyarı mektubu gerçekte, siyasilere yeni bir olanak tanımaktan çok tam bir nabız yoklaması niteliğinde olmuştur. Uyarı mektubu ile ilgili riskleri azaltan tek unsur siyasilerin kendi aralarındaki bölünmüşlüğü ve toplumda gittikçe artan kutuplaşma olmuştur (Birand, 1984, s. 137). Komutanlar, uyarı mektubunda ifade ettikleri hususların bir türlü normal akışına girmediğini görünce, 1 Ocak 1980 tarihinde cumhurbaşkanından görüşme talebinde bulunmuşlardır. Cumhurbaşkanı da komutanların bu talebini bir "çay partisine" dönüştürerek çevreye böyle bir izlenim vermek istemiştir (Arcayürek, 1988, s. 272). 1 Ocak 1980 günü saat 16.00'da Çankaya Köşkü'nde Genel Kurmay Başkanı, kuvvet komutanları ve Jandarma Genel Komutanı ile görüşme

¹³ Cumhurbaşkanı Korutürk, TSK'nın yönetime el koymasının ikinci günü Devlet Başkanı ve MGK Başkanı Orgeneral Evren'e bir telgraf göndererek kendisini kutlamış ve başarılar dilemiştir. Komutanlar ise Korutürk'ün birlikte hareket etme isteklerini kabul etmemesine, herhangi bir şekilde risk almamasına kırlmışlar ve 12 Eylül'den sonra Korutürk'ü aramamışlardır (Baransel, 2006, s. 250-251). Ali Baransel'in bahsettiği, cumhurbaşkanı ile Genel Kurmay Başkanı arasında yaşanan bu diyalog, Evren'in hatıratında geçmemektedir.

¹⁴ Ülke sorunlarının giderek artmaya başladığı 1979'da hükümette Ecevit'e yakınlığı ile bilinen Hikmet Çetin, Necdet Uğur ve Çetin Akmandor gibi bakanlar CHP-AP iş birliğinin gereğini anlatınca, Başbakan Yardımcısı Faruk Sükan ve Bağımsız bakanların çoğu buna şiddetle karşı çıkmışlardır. Faruk Sükan, Demirel'in hırsızlığından söz etmiş, bunları kanıtlayacağını bağıra çağırarak söylemiş, Tuncay Mataracı da böyle bir yaklaşıma asla gidilemeyeceğini söylemiş ve işi kimi söyleşilerde Demirel'in eşine dil uzatmaya kadar götürmüşlerdir. Buna rağmen Faruk Sükan, 12 Eylül Darbesi'nden önce cumhurbaşkanından iki partinin iş birliğini sağlamasını istemiştir (Arcayürek, 1986a, s. 191, 295).

yapılmıştır. Orgeneral Evren'e göre cumhurbaşkanı bu görüşme ile uyarı mektubu konusunda diğer komutanların da fikrini öğrenmek ihtiyacı hissetmiştir. Görüşmede diğer komutanlar da aşağı yukarı Orgeneral Evren ile benzer şeyleri söylemişlerdir (Evren, 1990, s. 336). Cumhurbaşkanının komutanlarla yaptığı bu görüşmelerin basına sızması Ankara'daki havayı aniden gergin hale getirmeye yetmiştir.¹⁵

Cumhurbaşkanı, bu sefer de 2 Ocak 1980 tarihinde saat 11.00'da AP lideri Başbakan Demirel ile ana muhalefet partisi CHP'nin lideri Ecevit'i birlikte görüşmeye davet etmiştir. Cumhurbaşkanı, iki lidere yönelik olarak "Bu metin, bugün radyoda açıklanacak" dedikten sonra Orgeneral Evren'in ön yazısıyla komutanların birlikte imzaladıkları uyarı mektubunun birer kopyasını iki liderin önüne bırakmıştır. Cumhurbaşkanının iki liderle yapmış olduğu bu görüşme 35 dakika kadar sürmüştür. Böylece cumhurbaşkanının görevi kendine göre sona ermiş, sorumluluktan kurtulmuştur. Bunun üzerine Ecevit'in "Bizden huzurunuzda bir görüş ifadesi istemiyor musunuz?" sorusuna, cumhurbaşkanı da "Kısa bir görüş varsa..." şeklinde karşılık vermiştir (*Cumhuriyet*, 2 Ocak 1980, s. 1). Cumhurbaşkanının komutanlarla görüşmesinden bir gün sonra iki liderle görüşerek "Bir şey var" diye iki lideri uyarmayı amaçladığını ifade eden Arcayürek'e göre, cumhurbaşkanı o gün iktidar ve ana muhalefet partisinin liderleriyle rejimin geleceğini konuşmak zorunda kalmıştır. Zira böylesi kritik ve rejim sorununa yönelik bir meselede, cumhurbaşkanının geri planda kalması düşünülemezdi. Gelişmeler tam da devlet başkanı olmanın verdiği rol ve sorumluluğu ortaya koymayı gerektiriyordu.¹⁶ Bu şekilde 12 Eylül Darbesi'ne giden süreçte komutanlar tarafından siyasilere yönelik hazırlanan uyarı mektubunun basın tarafından da öğrenilmesiyle gelişmeler önemli bir aşamaya gelmiş olmaktadır.

Liderlerin Uyarı Mektubuna Yönelik Tepkileri

Liderler genellikle uyarı mektubunda yer alan hususları üzerlerine almaktan kaçınmışlardır. Alay konusu haline dönüşen mektup bir türlü muhatabını bulamamıştır. Sorumsuz bir mevkide bulunması gereken Çankaya mı, henüz bir ayını bile doldurmamış iktidar mı; yoksa Meclis mi sanki bu görüş boşluğa yöneltilmiş gibi bir durum ortaya çıkmıştır. İlginç olan nokta ise hiç kimsenin ya da kurumun mektubun "muhatabı" olmayı kabul etmemesi olmuştur. Başbakan Demirel "*Ben daha 32 günlük hükümetim*" derken, muhalefet lideri Ecevit "*Ben diyalog istedim ama yaşanmadı*" şeklinde kendini savunmuştur. Ne var ki mektubu yazanlar, ordunun temsilcileri durumunda oldukları için "muhatap" bulunsa da bulunmasa da darbe olasılığı daha da artmaya başlamıştır (Milli Güvenlik Konseyi, 1981, s. 139). Bu şekilde kimsenin üzerine al(a)madığı ya da almak istemediği uyarı mektubunun özünü, tedbir yasalarının engellenmemesi, anarşi önünde bütün siyasi partilerin, yargı organlarının ve anayasal kuruluşların birlikte hareket etmeleri oluşturmuştur. Bu yönüyle mektup iktidara olduğu kadar muhalefete de bir uyarı niteliği taşımıştır. Görüldüğü gibi ülkeyi yönetmekle birinci derecede sorumlu AP ile CHP gibi iki büyük partinin liderleri, siyasal çıkarlarına (oportünist) göre tavır almışlardır. Liderlerin tutumu böyle olunca askerlerin verdiği uyarı mektubunun gerçekte kime verildiği de sorulmaya başlanır olmuştur. Kimsenin üzerine almamaya özen gösterdiği bu durum karşısında Birand, bazı Ankara kulislerinde Evren'in uyarı mektubunu halka verdiği, halkın tutumundan memnun olmadığı gibi esprilerin duyulmaya başlandığını ifade etmiştir (Birand, 1986, s. 421). Cumhurbaşkanı, her şart ve ortamda tarafsızlığını bozmamaya yemin ettiğini belirterek "*Mektubun muhatabı siyasi partilerdir. Kısa süre önce işbaşına gelen hükümet değil. Konular, daha önceki görev almış eski hükümetlere*

¹⁵ *Milliyet* gazetesi uyarı mektubunu 3 Ocak 1980 tarihinde "Ordu Partileri Millî Birlik İçin Göreve Çağırıldı" manşetiyle vermiştir. Aynı gün "Görüş" adlı başyazıda Ali Gevgilili, mektupla "Türkiye'nin siyasal tarihine yepyeni bir adım daha" atıldığını belirttikten sonra AP ile CHP arasındaki diyalog eksikliği üzerinde durmuştur (Gevgilili, 3 Ocak 1980, s. 1). *Cumhuriyet* gazetesi de uyarı mektubunu "'Silahlı Kuvvetlerin Görüşü' Açıklandı" şeklinde manşetten vermiştir. *Cumhuriyet*'ten Oktay Akbal, Demirel'in "Ben 35 günlük Başbakanım" sözleriyle uyarının muhatabı olmadığı şeklindeki yaklaşımını eleştirmiştir (Akbal, 4 Ocak 1980, s. 2). Ayrıca, ordunun 12 Eylül 1980 tarihinde yönetime el koyması, basında genel olarak "beklenen" ya da "doğal" bir olgu olarak değerlendirilmiştir (Kabacalı, 1994, s. 334-351).

¹⁶ Ecevit iki büyük partinin iş birliği için yapmış olduğu çağrılarında ilkini, 27 Aralık 1979'da Millet Meclisi'nde yaptığını, o konuşmayı yaptığı sırada, kuvvet komutanlarının da cumhurbaşkanına bir uyarı vermekte olduklarını, günler sonra cumhurbaşkanının o mektubu AP ve CHP liderlerine açıkladığında öğrendiğini ifade etmiştir (Arcayürek, 1986b:41). Ecevit, Millet Meclisi'nde CHP-AP iş birliğine yönelik bir konuşma yapmıştır (MMTD, 27.12.1979, s. 518-521).

kadar uzanıyor” (Baransel, 2006, s. 253) şeklindeki açıklamasıyla, bir nevi Ecevit’in “*Partimiz hiçbir dönemde demokrasiyi koruma açısından bir uyarı almamış*” savunmalarını da çürütmüş oluyordu.

Cumhurbaşkanının 2 Ocak 1980 tarihinde Demirel ve Ecevit ile yaptığı toplantının çıkışında Ecevit’in Demirel’den önce Çankaya’dan ayrılması, basınla konuşması, sonra Demirel’in gazetecilerin karşısına çıkması kararlaştırılmıştır. Ana Muhalefet Partisi ve CHP Genel Başkanı olarak Ecevit, Çankaya’dan ayrıldıktan sonra uyarı mektubu karşısında görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

“Bilindiği gibi, yaklaşık bir aydır Başbakan bizimle görüşeceğini, bir diyalog arayacağını birkaç kez belirtmiştir. Fakat Sayın Başbakandan böyle bir diyalog girişimi gelmemiştir. Sonunda, diyalog çağrısı yine benden, bizden geldi. Şimdi Sayın komutanların belli bir amaçla Sayın Cumhurbaşkanımızı ziyaretleri ve yazılı bir metin vermeleri maalesef Türkiye’deki bunalımı yeni bir boyuta ulaştırmıştır. Ben dilerdim ki, iş bu üzücü noktaya gelmeden önce iki büyük parti arasında verimli ciddi bir diyalog kurulabilirdi. Bu konudaki iyi niyetli yapıcı çağrılarımıza olumlu yanıt verilsin. (...) Diyaloga hazır olduğumuzu tekrar kamuoyunda belirtmeyi bir görev sayıyorum” (Evren, 1990, s. 138).

Ecevit’in, uyarı mektubunun ardındaki gizli tehdidi o aşamada gör(e)memiş olduğunu ifade eden Arcayürek, yıllar sonra Ecevit ile yapmış olduğu görüşmede Ecevit’in, uyarı mektubunun 12 Mart Muhtırası’na göre değişik olduğunu, onun gibi bir model göstermediğini belirttiğini ifade etmiştir. Ecevit’e göre partisi hiçbir dönemde demokrasiyi koruma açısından bir uyarı almamıştır. Oysa bu hükümet daha 51. gününde böyle bir uyarı almıştır.¹⁷ M. Ali Birand’a göre de uyarı mektubu ile ilgili Ecevit’in değerlendirmesi daha çok Meclis’in işlerlik kazanması, partilerin ve anayasal kuruluşların görevleri bakımından bazı hatırlatmalar içermiştir. Bu açıdan silahlı kuvvetlerin böyle bir hatırlatmaya ihtiyaç duymaları önemli bir gelişme olarak yaşanan krizi ne yazık ki yeni bir boyuta ulaştırmıştır (Birand, 1984, s. 153). Yine Ecevit, Demirel’e yönelik uyarı mektubunun ardından bile CHP ile diyaloga yanaşmayarak belki de orduyu müdahaleye zorlamak için hareket etmiş olabileceği yönünde kuşkusunu da ifade etmiştir (Birand, 1984, s. 156). Bu kapsamda Ecevit yıllar sonra yapmış olduğu bir değerlendirmede; ordunun yüksek komuta kademesi tarafından verilen uyarı mektubundan sonra sürekli büyük koalisyon çağrısında bulunduğunu, eğer böyle bir hükümet kurulmuş olsaydı ve cumhurbaşkanı da seçilebilseydi ordu tarafından bir müdahalenin olmayacağını veya kolay kolay olamayacağını ifade etmiştir (Donat, 1987, s. 567). Başbakan Demirel’in ise uyarı mektubu ile ilgili olarak tepkisi şu şekilde olmuştur:

“Şimdi bu mektup üzerine bir yorum yapmak istemiyorum. Yalnız ortada ciddi bir durum vardır. Herkes yorum yapacaktır, biz meseleyi hükümette, Genel İdare Kurulu’nda ve gruplarımızda görüştüğümüzden sonra davranışımızı ortaya koyacağız, bunu soğukkanlılıkla yapacağız. Biz Türkiye’ye faydalı olalım diye yoldayız, yangını çıkaran biz değiliz, yangını söndürelim diye çırpınan biziz. Yangını çıkaranlarla bizi aynı kefeye koymak mümkün değildir. (...) Hükümet bugünkü şeylerin sebebi olsa veya o iddia edilse, anlarım. O manaya almak mümkün değildir. (...) Biz sandalye meraklısı değiliz. (...) Milli Güvenlik Kurulu 21 Kasım ve 18 Aralık tarihlerinde toplandı, ülkenin meselelerini konuştu. Durum bu iken, yeni ve ciddi vaziyetle karşı karşıyayız” (Milli Güvenlik Konseyi, 1981, s. 137).

Bu şekilde ordunun verdiği uyarı mektubundan oldukça etkilendiği ve şaşırıldığı görülen Başbakan Demirel’in bir diğer şaşkınlığı da cumhurbaşkanının bu konudaki tutumuna yönelik olmuştur. Demirel cumhurbaşkanının uyarı mektubunu liderlere verirken kendisini şaşırttığını “*Biz Korutürk’ü seçerken’ askerlerin sözleriyle hareket etmem, askerle birlikte olmam’ demişti bana. ‘Müstahkem adam’ diye seçtik*” şeklinde ifade etmiştir. Yine Demirel’in bu konuda; cumhurbaşkanının izlediği yönetime ilişkin başka bir eleştirisi de “*mektubu alınca beni çağırıyaydı, gerekirse hemen ana muhalefet liderini, ardından MGK’yi, işin şekli bugün başka olurdu*” şeklinde ifade etmiştir. O süreçte “*Biz sadece siyasi parti değiliz. Aynı zamanda hükümetiz ve ben de*

¹⁷ Ecevit, uyarı mektubu ile ilgili olarak 1985’te gazeteci Arcayürek’e yapmış olduğu değerlendirmede “*Ordu böyle bir mektup yazdıktan sonra arkasını bırakmazdı. Bu yüzden 9 ay demokratik yollar işletilerek, demokratik çözümlerle uyarı mektubunun etkisiz bırakılması peşinde oldum... Başaramadık*” ifadelerini kullanmıştır (Arcayürek, 1988, s. 174).

Başbakan'ım" diyen Demirel, uyarı mektubundan sonra ortada bir hükümet varken CHP ile koalisyon kurmanın yarardan çok zararı olacağını, asker baskısı altında yapıldığı izlenimini doğrulacağını iddia etmiştir. Başbakan Demirel, toplantının ardından yaptığı açıklamada mektubun kendisine yazılmış ol(a)mayacağı yönünde gazetecilere açıklamalarda bulunmuştur. Demirel, 35 günlük bir hükümet olduklarını dolayısıyla, hükümetin bugünkü şeylerin sebebi olduğu iddia edilse bunun anlaşılabilir olduğunu, ancak uyarı mektubundan böyle bir anlamın çıkmadığını, zaten 35 günde her şeyin bu duruma getirilmesinin imkânsız olduğunu belirterek, Türkiye'nin bugünkü durumundan hükümet olarak sorumlu olmadıklarını ifade etmiştir (Birand, 1984, s. 152-153). Demirel 1985'te Arcayürek'in kendisi ile yapmış olduğu görüşmede bu konuda; komutanlar tarafından bir uyarı mektubu geleceğine ya da geldiğine 1 Ocak günü hiç ihtimal vermediğini (Arcayürek, 1988, s. 277) ifade etmiştir. Demirel, böyle düşünmesinin nedenini de 28 Aralık'ta cumhurbaşkanı ile yapmış olduğu görüşmede bu yönde herhangi bir uyarı almamış olmasını göstermiştir (Komsuoğlu, 2008, s. 209).

Başbakan Demirel sürekli bir şekilde toplantılar ve görüşmeler yaparak uyarının yarattığı gerilimi yumuşatmayı başarmıştır. Dolayısıyla, bir süre sonra da mektup askerlerin dışındakiler tarafından unutulmuş ya da gündemden düşmeye başlamıştır. Sadettin Bilgiç ordu komuta kademesinin verdiği uyarı mektubu konusunda "*Aslında mektup, muhalefet partilerinin azınlık hükümetine yardımcı olmadıklarını vurgulamaktaydı*" (Bilgiç, 2007, s. 287) şeklindeki değerlendirmesiyle söz konusu uyarı mektubu ile iktidar kadar muhalefet partilerinin de uyarıldığını iddia etmiştir. Azınlık hükümetine "kerhen" destek veren Erbakan'a göre, Meclis'in görevini yapmasına karşın hükümet görevini yapamamış ve bundan dolayı anarşinin milleti "bizar" etmesinin kabahati parlamentonun değil de hükümetin olmuştur. Erbakan, kuvvet komutanların girişiminin "muhtıra" ya da "uyarı" olup olmadığı yönündeki soruları "*Biz MSP olarak gazetelerdeki açıklamalardan öteye hiçbir malumata sahip değiliz. AP ne zaman iktidara gelse arkasından buhran gelmiştir*" şeklinde cevaplandırmıştır (Cumhuriyet, 3 Ocak 1980, s. 1).

3 Ocak 1980 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulunda öfke, kaygı ve kuşku egemen olmaya başlamıştır. Başbakan Demirel konuşmasında "*Orta yerde bir durum vardır. Hiçbir şey olmaması gibi burada oturamayız. Konu geçiştirilecek cinsten değildir*" diyerek söze başlamıştır. Daha sonra bazı bakanların da görüşünü aldıktan sonra "*Hükümette kalıp kalmamamız konusunda karar, partinin yetkili organlarına aittir. O organların görüşünü alacağım. Sonra yine sizleri toplayacağım. Konuyu görüşmeye devam edeceğim*" (Arcayürek, 1988, s. 292-294) diyerek sözlerini bitirmiştir. Sonuçta Başbakan Demirel uyarı mektubu karşısında istifa etmemiştir. Bu şekilde Demirel'in uyarı mektubu karşısındaki tutumunu eleştiren Arcayürek, bu konudaki görüşlerini "*'Hükümeti aşarak verilen bu uyarı mektubundan' sonra, bu mektup doğrudan hangi kurumu ya da kişileri hedef alırsa alsın Demirel istifa etmeliydi. (...) bu mektubun 'muhatapı' hükümet olmasa da Demirel istifa etmeli, hatta ordunun 'hükümeti aşarak bu eylemi gerçekleştirmesinden' sonra görevde kalamayacağını kamuoyuna bildirmeliydi*" şeklinde ifade etmiştir (Arcayürek, 1988, s. 282). Başbakan Demirel'in bu kez istifa etmemesinde, çeşitli eleştirilere neden olan 12 Mart 1971 tarihinde verilen muhtıra ile istifa edip gitmesi belki de önemli bir etken olmuştur. Demirel ise uyarı mektubu karşısında istifa etmemesini "*Uyarı mektubundan sonra istifa etmeyi gerek ülke menfaatlerine, gerekse siyasal üsluba uygun bulmadım. Mektupta hedefin biz olmadığını söylüyorlardı. Milli irade başkasına bir hükümeti bıraktırmış, öteki hükümet çıkarmıştır. (...) Hükümeti bırakıp gitmeyi izzetine sime yediremedim...*" şeklinde açıklamıştır (Arcayürek, 1986b, s. 292; Arcayürek, 1988, s. 283). Eğer 12 Mart 1971'de anayasayı aşarak hükümete karşı muhtıra veren komutanlar emekli edil(ebil)seydi, seçilmiş bir hükümete karşı yeniden uyarı mektubu şeklinde bir tavır ortaya çık(a)mazdı. Gerçi Genelkurmay Başkanı'nın görevden alınması, anayasaya göre başbakanın imzası ile yeterli olmuyor, cumhurbaşkanının da bu görevden alma kararnamesini imzalaması gerekiyordu. Dolayısıyla, böylesi kritik durumlarda cumhurbaşkanının düşünce ve tutumu da belirleyici olmaktadır. Bütün bunlar Başbakan Demirel'in uyarı mektubuna karşı tek başına tavır ortaya koymasını güçlendiren faktörler olmuştur.

4 Ocak 1980 tarihinde cumhurbaşkanının Genelkurmay Başkanı Orgeneral Evren'e Başbakan Demirel ile görüşmesi yönündeki tavsiyesi üzerine söz konusu görüşme gerçekleşmiştir.

Görüşmede Demirel, Evren'e hükümetin güvenoyu almasının üzerinden 32 gün geçtikten sonra böyle bir uyarı aldıklarını belirterek *"Bu 32 gün içerisinde 2 defa Milli Güvenlik Kurulu toplantısı yaptık. 2 defa Sıkıyönetim Komutanları toplantısı yaptık. Bir takım sıkıntınız varsa, bunu bana gelip söyleyebilirdiniz. Biliyorsunuz. Anayasa'nın 110. maddesine göre, Genelkurmay başkanı, Başbakana karşı sorumludur. Böyle bir mektup ile hükümet aşılmaktadır"* şeklinde adeta "içini" dökmüştür. Demirel ayrıca, üzüldüğü noktanın işe dört elle sarılmışken, böyle bir durumla karşılaşmak olduğunu, iktidara geldiği günden beri ordunun her istediğini yerine getirdiğini, bu mektubun MGK'da konuşulmasının daha doğru olacağını da ifade etmiştir. Evren de bağlayıcılığı daha güçlü olsun diye mektubun bütün partilere ve anayasal kuruluşlara TSK'nın isteği olarak verildiğini ifade etmiştir. Evren'in bu şekilde "uyarı mektubunun doğrudan hükümete verilmediğini" vurgulama gereği duyması, yeni bir bunalıma neden olmamak istemesinden kaynaklanmıştır. Oldukça resmî şekilde geçen görüşmenin ardından Demirel, parti grubuna giderek cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı ile görüştüğünü ve mektubun hükümete verilmediğini söyleyerek grubu teskin etmeye çalışmıştır. 5 Ocak 1980 tarihinde başbakanın grupta söylediği bu sözlerin basında yer alması kimsenin mektubu üzerine almamasında ve topu birbirine atmasında etkili olmuştur (Evren, 1990, s. 343; Arcayürek, 1988, s. 295-296).

AP Grubu'nda uyarı mektubu konusunda Demirel'i bu konuda gerekeni yapmaya çağıran bir milletvekili *"Bu komutanların hepsini görevden alınız, Sayın Başbakan. Artık aktif olunuz. Canlı bir politika izleyiniz. Bu mektubun karşısında seyirci kalmayınız. Bu komutanların tamamı alınsın. Atınız bunları"*¹⁸ şeklinde sert bir konuşma yapmıştır. Genel Kurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının başta hükümet olmak üzere siyasilere yönelik tavrını bir uyarı mektubu ya da muhtıra olarak gören Ümit Cizre'ye göre:

"Demirel, nasıl ki kendi iktidarına karşı harekete geçtiğini bildiği cuntacı kuvvet komutanlarını ve alt kademe subayları 12 Mart 1971'de Cumhurbaşkanı'na güvenemediği için emekliye ayırma cesaretini kendinde bulamamışsa, iktidarını devirmeyi amaçlayan bir müdahalenin somut habercisi olan 27 Aralık 1979 muhtirasını veren kuvvet komutanları ve Genel Kurmay Başkanı'nu da yine aynı güvensizlik nedeniyle saf dışı bırakmamıştır" (Cizre, 2002, s. 250).

Demirel ise uyarı mektubundan sonra neden ordu üst yönetimine karşı emeklilik gibi bir hareket içerisine gir(e)mediğini şu şekilde açıklamıştır:

"Düşünmedim değil, düşündüm. Ancak o aşamada bir müdahaleye niyetli oldukları izlenimini vermediler veya vermemeye özen gösterdiler. Cumhurbaşkanı günlerini sayıyor ve hiçbir şekilde karışmak istemiyordu. Onun desteğini istemekten dahi çekinmenin nedeni emin olamamamdı. Cumhurbaşkanı ile yola çıkamazdım. Ecevit'e ise hiç güvenemiyordum. Bir oyun ile beni ordu ile karşı karşıya bırakabilirdi. MHP de aynı şekilde. Zaten 79'daki 14 Ekim seçimleri öncesinde açıkça müdahale isteyen bildirimler yayınlamışlardı. Nihayet, mektup komuta zinciri içinden geliyordu. önceden temaslarını yaptıkları anlaşılıyordu. Bu nedenle, zaman kazanmaktan, duyarlı oldukları noktalarda destek vermekten başka çarem yoktu. Ardından erken seçime gidip ülkeyi düzlüğe çıkarabileceğimi düşünmüştüm" (Birand, 1984, s. 163).

Cizre'ye göre, bu denli zorlu bir açmaz içine giren Demirel, yapması gerekeni başka bir ifadeyle komutanları emekliye ayırmayı, yukarıdaki mantığa sığınarak gerçekleştir(e)memiştir. Başka bir ifadeyle Demirel, 12 Mart 1971'deki muhtıra ile kendi iktidarına karşı harekete geçen cuntacı komutanları ve alt kademe subayları cumhurbaşkanına güvenemediği için emekliye ayırma cesaretini kendinde bulamamıştır. 27 Aralık 1979'da da yine iktidarını devirmeyi amaçlayan ve bir müdahalenin somut habercisi olan uyarı mektubunu veren komutanları da yine aynı güvensizlik nedeniyle emekli edememiştir. Böylece Demirel, siyasal zeminde sivil politikacılara karşı sertleşen tutumunu askere karşı gösterememiş, muhtıra niteliğinde uyarı mektubu veren komutanları emekliye ayırma güç ve cesaretini kendinde bulamamıştır. Sonuçta hem ordunun hem de sivil toplumun gözünde pekişen iktidarın iktidarsızlığı olgusu ile baş başa kalınca, hiçbir yeni yaklaşım getirememiş, ancak gününbirlik kararlarla ülkeyi yönetmeye çalışmıştır (Cizre, 2002, s. 196-197, 209, 250). Ordunun yönetim kademesi tarafından verilen uyarı mektubunu Türkiye'nin dışında bir

¹⁸ Bu tenkidi yapan milletvekili 12 Eylül darbesinden sonra Milliyetçi Demokrasi Partisi'nden aday olmuş ancak MGK tarafından veto edilmiştir (Donat, 1987, s. 455).

sorun gibi ele almanın yanlış olduğunu belirten Ecevit'e göre, Demirel sorumlu mevkide olmasına karşın sorunlara ve duruma son derece dar açıdan bakmıştır (*Cumhuriyet*, 6 Ocak 1980, s. 1).

8 Ocak 1980'de cumhurbaşkanı, Ecevit ve Demirel ile ayrı ayrı görüşmüştür. Demirel, görüşmeden sonra mektup olayının halledildiğini, CHP ile diyaloga da hazır olduğunu açıklayarak, katı tutumunda yumuşama göstermiştir. Yine de Demirel "Türkiye bu meselenin altında ezilmeyecek" derken, hükümeti sürdürmeye de kararlı olduğunu ve Ecevit tarafından yapılan "iş birliği" çağrısına yönelik tepkisini "*Türkiye'nin sorunlarının hükümet başkanı ile ana muhalefet liderinin el sıkışması ile çözümlenemeyeceğini, orta yerde bir hükümet var, işi gücü bırakalım, koalisyon kurmaya mı gidelim. Ben size Demirel, Ecevit'in teklifini reddetti mi dedirtelim*" şeklinde ifade etmiştir. Ecevit ise görüşlerini "AP ile koalisyonu grubumda savunurum" (*Cumhuriyet*, 9 Ocak 1980, s. 1; *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1980, s. 1) diyerek; "*Çok ağır sorunlar var. Bilmem, hükümet bunları yalnız başına kaldırabilir mi? İşbirliğine, koalisyona bile açığız. Sayın Başbakan'dan ise daha diyalogu bile lüzumlu bulmadığı izlenimini alıyoruz*" şeklinde, Demirel'in tutumuna göre daha ılımlı ve "iş birliği"ne açık bir şekilde açıklamıştır. Cumhurbaşkanı da "*Siz kapınızı açık bırakınız. Sayın Başbakan bu tutuma lakayt kalmaz, kalamaz*" (Arcayürek, 1988, s. 312, 334) şeklinde çok arzuladığı CHP-AP iş birliğine yönelik umudunu belirtmiştir. Görüldüğü gibi iktidar ve ana muhalefet partisi liderlerinin bu tutumu, aralarındaki kısır çekişmelerin hala devam ettiğini, aslında iki tarafın da adeta "ipe un sermekten" başka bir anlama gelmeyen söylemlerinin birbirlerine itimat etmediklerini göstermiştir. Toplumun ve ülkenin menfaatlerinin değil de bireysel ve parti menfaatlerinin ön plana çıkarıldığı bu durum, ülke açısından ve hükümetlerin icraatları yönünden zaman kaybına neden olduğu gibi yaşanan cepheleşmeyi/kutuplaşmayı daha da artırmıştır.

Demirel, Brüksel'de bir müdahale konusunun tartışıldığını belirten Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'e, gülümseyerek ve orduyu kastederek "*Yok Hayrettin Bey, merak etmeyin, bunu bize reva görmezler. Zira biz de onların istedikleri yönde çalışıyoruz. Onların üzerinde durdukları kanunları çıkartıyoruz. Karşı taraf engelliyor*" (Birand, 1984, s. 195-196) şeklinde oldukça iyimser bir düşünce içerisinde olmuştur. Uyarı mektubuyla gerginleşen ordu-hükümet ilişkileri çeşitli toplantılarda ya da görüşmelerde de açıkça ortaya çıkmaya başlamıştır. 16 Haziran 1980 tarihli MGK toplantısında, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Evren, hükümeti "*Sıkıyönetim ve güvenlik kuvvetlerinin icraatını kolaylaştıracak tüm yasalar bir an önce çıkarılmalıdır*" şeklinde daha somut ifadelerle eleştirmiştir. Demirel'e göre Genelkurmay Başkanı'nın bu eleştirisi, CHP'ye bir uyarı mesajı niteliğinde olmuştur. Ecevit'e göre ise AP, askeri yanına alıp onlarla birlikte bir şeyler yapmaya çalışmaktadır (Birand, 1984, s. 452-453). Liderlerin bu tavrı gerek orduya gerekse birbirlerine yönelik çeşitli ithamlar şeklinde 12 Eylül Darbesi'ne kadar kısır çekişme şeklinde devam etmiştir.

Uyarı Mektubunun Ordu-Hükümet İlişkilerine Etkisi

Dönemin Cumhurbaşkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşaviri Ali Baransel, Cumhurbaşkanı Korutürk'ün, ordu komuta kademesinin verdiği bu uyarı mektubunu Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin çoğaltarak ilgili mercilere göndereceğini, kendisinin de metni bildiği usullerle TRT ve gazetelere açıklamasını istediğini belirtmiştir. Ayrıca, kamuoyunda cumhurbaşkanının uyarı mektubunu bir haftaya yakın neden sakladığı, liderleri niçin hemen Köşk'e davet etmediği, MGK'yı neden toplantıya çağırmadığı da tartışma yaratmıştır. Baransel'e göre cumhurbaşkanının uyarı mektubu karşısındaki tutumu siyasal yaşamına yönelik büyük bir eleştiri konusu yapılmıştır. Yine Baransel'in anılarında ifade ettiğine göre, Korutürk uyarı mektubunu iki parti liderini Çankaya Köşkü'ne davet ederek aynı anda vermesinin nedenini "*Önce Başbakan'a versem, o takdirde mektuba sadece o muhatapmış gibi bir hava ortaya çıkacaktı. Bu sebeple ikisini birlikte Köşk'e çağırarak verdim. Mektupları lütfen iyi değerlendirin, gereğini yapın dedim*" şeklinde açıklamıştır (Baransel, 2006, s. 252-253). Yine Baransel'in anlatımına göre cumhurbaşkanı, niçin parti genel başkanlarıyla, MGK'yla ve diğer anayasal kuruluşların başkanlarıyla ayrı ayrı toplantı yapmadığı yönündeki eleştiriler karşısında ise sessiz kalmayı tercih etmiştir. Cumhurbaşkanı ise bu konuda; uyarı mektubunun Genel Kurmay Başkanı, diğer bir deyişle ordunun başkomutanı tarafından verilmesinin kendisi için de sürpriz olduğunu belirtmiştir. Bu durum karşısında cumhurbaşkanı düşünme hakkını kullanmayı tercih etmiş, zaten MGK'yı da bir hafta önce

toplamaş ve bir an önce etkili tedbirlere ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Cumhurbaşkanı uyarı mektubundaki tedbirleri sağlayacak olanın iktidar ve ana muhalefet olduğunu düşündüğü için ordunun bu haklı sıkıntısını Meclis'e kanalize etmek istemiştir. Baransel'in ifadelerine göre cumhurbaşkanı, bu aşamada artık söz ve uygulamanın iktidar ve muhalefette olduğunu düşündüğü için kamuoyunda gelişmelerin çok daha ölçsüz olmasının önüne geçmek amacıyla bu konuda acele etmiştir (Baransel, 2006, s. 252-253).

Cumhurbaşkanı, uyarı mektubu ile ilgili diğer gelişmelerden Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken'e de sürpriz bir gelişme olan bu konudan çok sıkıntı çektiğinden bahsetmiştir. Cumhurbaşkanı uyarı mektubunun kendisine bırakılmasından bir gün sonra 28 Aralık Cuma günü Başbakan Demirel ile yapılan mutlak görüşmede bu konuyu başbakana açmamasının sebebini memleket menfaati bakımından üzerinde düşünmek olarak açıklamıştır. Başbakana sadece ordunun tedirgin olduğunu anlatmakla yetindiğini belirten cumhurbaşkanı, bu arada Evren'i arayıp, mektubu yılbaşından sonra açıklayacağını söyleyince Evren de "Nasıl emrederseniz!" şeklinde uygunluğunu nezaket çerçevesinde ifade etmiştir (Baransel, 2006, s. 249-252). Yine cumhurbaşkanı, muhtıra niteliğindeki uyarı mektubunu bekletme nedenini Baransel'e şu şekilde değerlendirmiştir:

"Kamuoyuna, 'Yılbaşına gölge düşürmemek için' dedik. Gerçi pek de iyi bir gerekçe bulamadık ama esas neden başkaydı. Önce komutanların görüşünü alalım istedim. Bu komutanlar hakikaten hepsi bu muhtıranın etrafında birleştiler mi, yoksa değişik görüşler var mı? Muhtırayı sadece hükümete verdiği zaman, ordu ile hükümet arasında bir ihtilaf yaratıyorsun. Muhtırayı bütün siyasetçilere yayabilmek için biraz bekledim. Bekletmemin sebebi budur" (Baransel, 2006, s. 253-254).

Arcayürek'in belirttiğine göre bu süreçte Baransel de devreye girerek, cumhurbaşkanının askeri yumuşatabilir miyim diye mektubu altı gün cebinde taşıdığını tüm gazetelere yaymıştır (Arcayürek, 1988, s. 343). Böylece açıklanmasıyla kamuoyunda büyük tartışmalara neden olan uyarı mektubun muhatabının kim olduğu noktasında yoğun tartışmalar da başlamıştır. Baransel'e göre, uyarı mektubunda anayasal kurumlardan söz edilirken, partiler ve parlamentoyla ilişkin herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Basın ise mektubu hiç kimsenin üzerine almamasından yakınmıştır (Baransel, 2006, s. 251). Ordu yönetim kademesinin görüşünü belirten bu uyarı mektubu Bakanlar Kurulunda, parti gruplarında, işçi ve işveren çevrelerinde de çeşitli tartışmalara neden olmuştur.

Cumhurbaşkanı Korutürk, 3 Ocak 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Evren ile haftalık olağan görüşmesini yapmıştır. Bu ziyarette cumhurbaşkanı, Evren'e, Başbakan Demirel'in uyarı mektubunu alınca çok üzüldüğünü ve ayrılmayı düşündüğünü söylemiştir. Evren de uyarı mektubunu cumhurbaşkanına bırakırken belirttiği gibi hükümet değişsin diye vermediklerini, hükümet dâhil bütün partilerin, anayasal kuruluşların dikkatini çekmek için verdiklerini yeniden ifade etmiştir. Başbakanın uyarı mektubu karşısında istifa edeceğini duyması Evren'i kaygılandırmıştır. Zira "Önce istifa ettirdi ve hükümet krizi yarattı, sonra el koydu, diyecekler" kaygısıyla Evren, uyarının özellikle hükümete yapılmadığını belirtme gereği duymuştur (Oran, 1989, s. 29). Böylece siyasal hayatında ikinci kez ordu muhtırasıyla karşılaşan Başbakan Demirel'in önünde uyarı mektubuyla hükümette kalıp kalmamak gibi yeni bir sorun ortaya çıkmıştır.

4 Ocak 1980 tarihinde cumhurbaşkanı, Senato Başkanı AP'li İhsan Sabri Çağlayangil ve Millet Meclisi Başkanı CHP'li Cahit Karakaş ile görüşmüştür. Bu toplantıda Çağlayangil, Karakaş'a; Başbakan Demirel ile bazı bakanların çok üzgün olduğunu, istifa etmeyi düşündüklerini söylemiş, Karakaş ise Ecevit'in tekrar hükümeti almaya hazır olmadığını bildirmiştir. Bu konuşma üzerine cumhurbaşkanı da yeni bir hükümet krizi yaşa(t)mamak için Evren'i arayarak başbakan ile görüşmesini istemiştir.

7 Ocak 1980 tarihinde Başbakan Demirel, Genel Kurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarıyla "Mektup ile varılmak istenen hedef nedir?.. Bu hedefe varmak için, kim, ne yapacaktır?.." soruları çerçevesinde bir toplantı yapmıştır. Uyarı mektubunun ne anlama geldiğini görüşmek için Hariciye Köşkü'nde yapılan bu toplantıda uyarı mektubunun verildiği ilk günlerdeki gerginlik yerini daha sakin bir havaya bırakmıştır. Üç buçuk saatlik toplantıda Başbakan Demirel, Evren'e orduyu bu

duruma iten sıkıntıları öğrenmek istediğini sorması üzerine Evren de “Bugünlere bir günde gelinmediğini. (...) 1974 affı, bugünkü duruma sebep olmuştur” diyerek; o zamana kadar devam eden aksaklıkları, çıkarılması gereken kanunların Meclis’te engellendiğini ve alınması gereken yasal ve idari tedbirleri anlatmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Evren, hatıratında verilen uyarı mektubundan sonra Demirel’in konuşmasından amacının zaman kazanmak ve seçimlere kadar durumu idare etmek olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir (Evren, 1990, s. 344-345).

Hükûmetten isteklerini yazılı olarak talep eden komutanların elinde terörü durdurmaya yönelik çeşitli yasal ve idari tedbirleri içeren altı sayfalık bir liste yer almıştır. Bu listede; sıkıyönetim komutanlarının yetkilerinin artırılması, silah kaçakçılığının sıkıyönetim mahkemeleri kapsamına alınması, sıkıyönetim mahkemelerinin yetki ve davalara bakma sürelerinin artırılması, ceza ile ilgili yasaların ve dernekler yasasının düzenlenmesi, gözaltı süresinin 15 günden 30 güne çıkarılması, hatta TRT’deki demeç ve konuşmaların kontrol altına alınıp kısıtlanmasına kadar bir dizi önlemler yer almıştır.

Komutanların bu taleplerine karşı Demirel’in tepkisi ise bunların tamamını yapamayacağı yönünde olmuştur. Bu rejim içinde yapıl(a)mayacak talepler olduğunu belirten Demirel bu durumu, İstiklal Mahkemeleri ve Tunceli Kanunları dönemine gitmek olarak değerlendirmiştir. Demirel bazı şeylerin anayasa değiştirilse dahi başbakan olarak kendisinden bunun istenemeyeceğini belirterek ancak yapabileceklerinin imkânlar dâhilinde olduğunu ifade etmiştir (Birand, 1984, s. 161). Ayrıca Demirel, bu önerilerden acil ve uzun vadeli olanların belirlenmesini, sonra bunların MGK’ya götürülüp oradan karar olarak çıkarılmasını istemiştir.

10 Ocak 1980 tarihinde Demirel komutanlarla yeniden bir araya gelerek bu defa alınacak bütün önlemler tek tek tartışılmıştır. Görüldüğü gibi, genel hava, ordunun bir müdahale istemediği, sadece rahatsızlığını belli etme yoluna gittiği izlenimine dönüşmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı da sıkıyönetim komutanlarının yetkilerinin artırılmasıyla sorunların bir sonuca bağlanabileceğine inandığı için Genelkurmay Başkanı’nın, Bayülken aracılığıyla yolladığı mesaja uygun biçimde Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi başkanlarına, davet ettiği Yargıtay ve Anayasa Mahkemesi başkanlarına düşüncesini söylemiştir. Diğer bir deyişle Meclis’ten yasalar çıkınca sorun halledilecek sanılmıştır (Birand, 1984, s. 162-163).

22 Şubat 1980’de NOTAM’ın¹⁹ kaldırılması tartışmaları devam ederken gazeteci Arcayürek, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu’ya “Ordunun yönetime müdahale edeceğinden ısrarla söz ediliyor?” şeklinde soru sorma gereği duymuştur. Ulusu da Arcayürek’e verdiği cevabında, orduda bir müdahale fikri olmadığını, ancak önemli bir memleket meselesi olursa o zaman şartların değişeceğini, bununla birlikte şimdilik orduda müdahale diye bir düşünce olmadığını söylemiştir (Arcayürek, 1988, s. 423). Görüldüğü gibi Ulusu, vermiş olduğu cevapta ordunun müdahale iddialarını kesin olarak reddetmemiştir. Bu durum, komutanlar arasında alınan müdahale fikrinin kesinliğini ve bekleme geçildiğini bir kez daha göstermiş olmaktadır.

1980’in Nisan ayı itibarıyla cumhurbaşkanının 115 kez tekrarlanan “nafile turlara” rağmen bir türlü seçilememesi, ordu üst kademesinde ikinci bir uyarı mektubu verilmesini gündeme getirmiş olsa da bunun bir netice vermeyeceği düşünülerek müdahale fikri netlik kazanmaya başlamıştır. Evren, bu durumu hatıratına 24 Nisan 1980 tarihini not düşerek; durumun hiç de iyi olmadığını, hiçbir şeyin halledilmediğini belirtmiştir. Evren ayrıca sonunda bu işe müdahale etmek zorunda kalacaklarını, kuvvet komutanları ile yapılan görüşmede bir hafta daha beklemenin uygun olacağı sonucuna vardıklarını, eğer durum böyle devam eder ve partiler de bu anlayışsızlık içerisinde olurlarsa artık müdahaleden başka bir çıkar yolun kalmadığını not etmiştir (Evren, 1990, s. 428). Böylece başta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Evren olmak üzere ordunun komuta kademesinde uyarı mektubu

¹⁹ Uçuş harekâtı ile ilgili görevlilere herhangi bir havacılık, hizmet, kolaylık, yöntem veya tehlikenin varlığı koşulları ya da değişikliğine özgü bilgileri zamanında duyurmak amacıyla yapılan bir uyarıdır. İngilizcesi Notice to Airmen olan Notam, havacılık sektöründe en çok kullanılan teknik terimlerden birisidir. “DHMI Genel Müdürlüğü Havacılık Terimleri Sözlüğü” <https://www.dhmi.gov.tr/Documents/HavacilikTerimleriSozlugu/DHMi-Havacilik-Terimleri-Sozlugu.pdf>. Erişim Tarihi: 14.03.2025.

ile bir şeyin değişmeyeceğinin kanısı iyice güçlenmeye başladıkça müdahale yönündeki karar da netlik kazanmaya başlamıştır.

Cumhurbaşkanının seçil(e)memesi; gerek darbeye giden süreçte gerekse darbeden sonra hem darbeyi yapanlar hem de kamuoyu nezdinde darbenin en önemli gerekçelerinden ve meşrulaştırıcı araçlarından biri haline gelmiştir. Genel kabul gören bu düşünceye özgün bir yaklaşım getiren Cizre'nin değerlendirmesine göre:

“Aslında Demirel'in bu konuda fazla bir telaşa kapılmamasının nedeni, müdahalenin gelmekte olduğunu ve takviminin Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile bir ilgisi olmaksızın işliyor olduğunu, sezinleme anlamında biliyor olmasıdır. Cumhurbaşkanı'nun kişilik, rol, işlev ve seçim yöntemine ilişkin yeni bir düşünsel çerçeve geliştiriyor olması da hesaba katıldığında, Demirel'in acele etmesi için hiçbir neden yoktur” (Cizre, 2002, s. 252).

Demirel, bu şekilde bir müdahalenin ol(a)mayacağı yönünde oldukça iyimser düşüncelere sahip olsa da Evren'in anlatımına göre 24 Mayıs 1980 tarihinde İstanbul'da Birinci Ordu Karargâhında, ordu komutanları, Harp Akademileri Komutanı ve kolordu seviyesindeki komutanlar ile yapılan toplantıda artık bir müdahalenin zarureti kesinleşmiştir (Evren, 1990, s. 437). Yine bu süreçte ordu üst yönetimi ile başbakan arasında sıkıyönetim, terör ve anarşiye yönelik tedbirler konusunda karşıt görüşler iyice ortaya çıkmaya başlamıştır. Anarşi ve terör konusunda var olan koşulları değiştiremeyen Başbakan Demirel, giderek artan siyasal şiddet eylemleri karşısında etkili önlemler alamamakta zorlanmıştır. Oysa Demirel yıllar sonra bu hükûmeti kurarken kamuoyunun görüşlerinin aksine “Anarşiyi, ekonomik zorluklardan daha kolay aşacağımızı hesaplamıştım.” düşüncesinde olduğunu ifade etmiştir. Demirel, bu hesabının ordunun üst düzey komutanları ile yaptığı görüşmelere dayandığını belirterek onlara; Dersim Kanunu, Tehcir Kanunu, İstiklal Mahkemeleri ve Takrir-i Sükûn gibi kanunların istenmemesi karşılığında “...ne isterseniz vereyim” demiştir (Komsuoğlu, 2008, s. 207).

22 Haziran 1980'de Başbakan Demirel ile Birinci Ordu ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral Necdet Ürüg arasında İstanbul'da yapılan bir saat elli dakikalık görüşme bu konuda gelinen noktayı daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ordu-siyaset ilişkileri konusunda özgün akademik çalışmalar yapan Ümit Cizre'nin değerlendirmesine göre Orgeneral Ürüg, başarının “sırrını” diğer komutanlar gibi önemli saydıkları kimi önlemlere bağlamıştır. Ürüg'un gelişmeler karşısında ordunun tavrını “Gücümüzün ve gayretimizin hududundayız” diyerek bir sonuca bağlaması, Başbakan Demirel'de tamamen değişik değerlendirmelere neden olmuştur. Zira Demirel, asker ile sıkıyönetimi sona erdirmeyi planlamıştır. Orgeneral Ürüg'un tutumuna yönelik “karşı görüşlerini” ortaya koyan Demirel, yüksek komuta heyetinin görevlerini yerine getirip, suçluların yakasına yapışmamasını “yetersizlik” kılıfı ile mazur göstermeye çalıştığını düşünmüş ve mevcut yetkilerin kullanılmasını istemiştir (Cizre, 2002, s. 262). Böylece Demirel, anarşinin bitmemesinin sorumluluğunu üstü kapalı biçimde “görev yapanlarda” aramıştır. Talep edilen yetkilerin verilmemesinin bir bahane olarak kullanıldığını, mevcut yetkilerle anarşinin üstesinden gelinebileceğini düşünen Demirel bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“İstanbul, anarşi meselesinin en önemli merkezidir. ‘Bu kadar yapabiliyoruz’ demek yetmez. ‘Görev yapanların hiçbir yasal garantisi yok’ diyorsunuz. Cinayet işleyenlere mani olmanın suç olduğu, nerede görülmüş?.. Veya, görev yapmanın garanti icap ettirecek ne özelliği olur?.. Siyasi otorite size önünüze geleni ‘suçlu-suçsuz’ demeden ‘vurun-kırın’ diyemez. Biz, kanunların hâkim olmasını istiyoruz ve bunu kanunsuzluklara girerek sağlamayı düşünmüyoruz. Siz, polemikten çekiniyorsunuz. Bunu tabii karşılarım ancak, çeşitli çevrelerin tutum ve davranışı, görevin yapılmasına engel oluyorsa, hiçbir kanun, sizi görev yapacak yetkilerle techiz etmez. (...) Güvenlik kuvvetlerinin elinin kolunun bağlı olduğunu kabul etmiyorum. Cinayet tertipçilerini ve canileri yakalamaya mani, kanun hükümleri mi var? (...) Ne isterseniz yaptık. Mevcut yetkileri kullanınız. Yetki istediniz verdik. Şimdi yeni yetkiden bahsediyorsunuz” (Arcayürek, 1986b, s. 109-111).

Görüldüğü gibi ordu-hükûmet ya da ordu-siyaset bağlamında devletin tepesindeki bu “çatışma” aslında her iki tarafın sorumluluğu karşı tarafa yükleme “kolaycılığına” dayanmıştır. Aslında Orgeneral Ürüg'un söyledikleri sadece bir komutanın değil ordu üst kademesinin tamamının paylaştığı düşünceler niteliğinde olmuştur. Seçilmiş siyasi otoriteye bağlı olan ordunun bu tavır, anarşiye karşı mücadeleyi alttan aldığı algısını da güçlendirmiştir. Cizre'nin de ifade ettiği gibi

gelen nokta itibariyle “Yetki sorunu gidişatın habercisi olmakla birlikte, ilişkilerin bozulma nedeni olmayıp, bozulmuş bir dengenin belirtisi olmuştur” (Cizre, 2002, s. 201). Dolayısıyla, 22 Haziran 1980 tarihinde yapılan bu görüşmede 12 Eylül Darbesi’ne giden süreçte sanki “iş bitmiş” gibi bir durum söz konusu olmuştur.

15 Temmuz 1980 tarihinde yapılan MGK toplantısında da hükümet ile ordunun komuta kademesi arasındaki soğukluk devam etmiştir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Evren, hükümetin “Sıkıyönetim var, çareyi komutanlar düşünsün” zihniyetinin kendilerini çok üzdüğünü ifade ederek “İtalya’da başa bir general getirilerek ve her türlü yetkiyi ona vererek terörün önlendiğini ama biz bunu yapabiliyor muyuz?” diyerek çözüm önerisinde bulunmuştur. Evren ayrıca hükümete yönelik olduğu kadar muhalefete de tepki göstermiştir. Yeni yasal tedbirlerin gerekli olduğunu belirten Evren, tepkisinde muhalefetin, hükümet yeni kanunlar çıkarırsa başarılı olur, sonra da onu yıkamayız diye düşündüğünü ifade etmiştir. Evren ayrıca hükümetin yeni kanun çıkarmayı arzu ettiğini bildiklerini, bununla birlikte muhalefetin ise karşı çıktığını, hükümet üyelerini tenkit etmediklerini, yasama organlarından şikâyet ettiklerini de ifade etmiştir. Arcayürek’in belirttiğine göre, Evren’in önerisinde MGK’nın toplantılara istenilen kuruluşu çağırma yetkisi olduğu için münasip görülen kurumların çağırılması tavsiye edilmiştir. Bu nedenle, diğer parti başkanları ve anayasal kuruluşların hepsi çağrılmalı, anarşi ve terör hakkında gelecek yasaları neden istedikleri anlatılmalı ve tartışılmalıdır. Zira MGK’da askerler ve siviller toplanıyor ve aynı şeyler söyleniyordu. Bununla birlikte Evren’in bu önerisi yasaları çıkarmakla görevli hükümet tarafından parlamentoya ve partilere yönelik oluşabilecek “asker baskısı” söylemlerinden çekinildiği için kabul edilmemiştir (Arcayürek, 1986b, s. 155-158).

26 Ağustos 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanı’nın makam odasında, kuvvet komutanları ile Genelkurmay İkinci Başkanlığı’na yeni başlayan Orgeneral Necdet Öztörün toplantı yapmışlardır. Üç saat süren bu toplantıdan sonra müdahale tarihi önce 5 Eylül 1980 olarak belirlenmiştir. Ancak Genelkurmay İkinci Başkanı’nın, Ankara Sıkıyönetim Komutanı’nın yeni göreve başlaması dolayısıyla, 5 Eylül’e kadar hazırlıkların tam olarak yerine getirilemeyeceğini ifade etmesi üzerine, bir hafta sonraki tarih olan 12 Eylül 1980 Cuma günü uygun görülmüştür. Evren’in anılarında belirttiğine göre, yedi rakamının hayatında oynadığı rolleri de düşünerek, bir anlık 7 Eylül ve 17 Eylül tarihlerini düşünmüş olsa da bu tarihlerin cuma gününe tesadüf etmemesi nedeniyle vazgeçmiştir. Böylece cumartesi ve pazarın tatil günleri olması, darbe nedeniyle bir süre için durdurulacak olan banka işlemleri, devlet işleri ve hava seferleri iptali gibi konularda zorluk çıkmayacağı düşüncesiyle müdahale tarihi 12 Eylül sabaha karşı saat 03.00’te fiilen başlayacak şekilde kararlaştırılmıştır (Evren, 1990, s. 522-523). Ayrıca Evren “Bu konuda işimizi kolaylaştıran bir fırsat elimizde vardı. Bu fırsat; tam bu tarihler arasında bir NATO tatbikatının icra edilir durumda olmasıydı. Gerçi tatbikat harita üzerinde yani araziye çıkmadan karargâh seviyesinde oynanan bir tatbikattı ama kamuoyuna karşı bu tatbikatı bahane edebilirdik” şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir (Evren, 1990, s. 542). Böylece 12 Eylül 1980 tarihinin “Örs Çekiç” kodlu Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü (North Atlantic Treaty Organization / NATO) ülkelerinin askerleriyle katılacakları *Anvil Express* adlı tatbikatlarıyla çakışma avantajı da söz konusu olmuştur. Başka bir ifadeyle birliklerin alışılmadık hareketlerinin şüphe uyandırmayacağı düşünülmüştür (Birand, 1984, s. 250). Bu şekilde gelişmelere bağlı olarak gerçekleştirilecek darbenin tarihi de artık kesinlik kazanmış olmaktadır.

Cumhurbaşkanının görev süresinin dolması nedeniyle, 22 Mart 1980 tarihinden itibaren yeni cumhurbaşkanının bir türlü seçilememesinden dolayı komutanların her an bir şeyler yapabileceği beklentisine girilmiştir. Bu konuda, cumhurbaşkanlığı seçiminin kilit olduğunu, gecikirse çok şeyin olacağını düşünen Demirel, ordu hareketinin kendine karşı olmayacağını düşünse de “Askerlerin kafasında bir şey var, bir şey yapmak var” (Arcayürek, 1988, s. 406) diye düşünmeden de kurtulamamıştır. Bu açıdan, askerî müdahaleye karşı seçimi bir “panzehir” gibi gören Demirel, erken seçim olmazsa Batılıların bu kargaşa ortamında para vermeyeceğini de ihtimal dâhilinde görmüştür (Arcayürek, 1986b, s. 319). Bu arada Demirel, AP Temsilciler Meclisi’nde söylemiş olduğu “Hiç kimse rejimin temel kaidesinden uzaklaşarak bir takım uydurma modeller aramaya kalkmasın” şeklindeki sözleriyle, darbe yapabileceği kaygısını duyduğu askere karşı mesaj vermeyi amaçlamıştır. Başbakan Demirel’in bu şekilde ordunun bir müdahale yapabileceğine

yönelik kaygı ve şüphe içerisinde olmasına rağmen, Mart 1980’de görev süresi dolacak olan Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin’in ve daha sonra da Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya’nın da görev süreleri uzatılmıştır.

Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu için “hukuksal bir dayanak” bulunmuş olsaydı hükûmet onun da görev süresini Ağustos’ta uzatmayı düşünmüştür. Demirel bütün bunları ordu ile olumlu bir iş birliği içinde olduğunu düşünerek “*Demokrasiye bağlılıklarından kuşku duymadıkları*” komutanların “*ama kafalarında bir şey olduğu kaygısını, kuşkusunu taşıyarak*” yapmıştır (Arcayürek, 1988, s. 412). Bu dönemde ordu-hükûmet ilişkilerini etkileyen en önemli gelişmeler; iktidarın ilk aylarında ordunun tüm siyasilere ve anayasal kurumlara yönelik olduğunu iddia ettiği uyarı mektubu ile anarşi ve terörün önlenmesi konusunda orduya verilen ya da verilecek birtakım yetkilerin kullanımı olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda ordu 12 Eylül 1980 tarihinde TSK İç Hizmet Kanunu’nun kendine verdiği ileri sürdüğü yetkiye dayanarak yönetime el koymuştur.

SONUÇ

VI. Demirel Hükûmeti, AP’nin ilk azınlık ve 12 Eylül Darbesi öncesinin son demokratik hükûmeti olarak kurulmuştur. Aynı zamanda bu dönem askerî darbeye başbakanlıktan ikinci defa uzaklaştırılan Demirel’in 1965-1980 dönemindeki son başbakanlığı olmuştur.

12 Eylül Darbesi öncesinde Demirel’in kurmuş olduğu bu hükûmet AP dönemlerinde kurulan hükûmetlerin en zayıf nitelikli olanıdır. Hükûmetin Demirel’in MC dönemindeki eski ortakları olan MSP ile MHP’nin dışarıdan desteğiyle azınlık hükûmeti olarak kurulması, hükûmetin ordu ile ilişkilerine de yansımıştır. Dönemin sivil rejiminin uygulayıcıları olarak politikacıların ülke sorunlarının çözümü konusundaki yetersizlikleri, özellikle de iktidar-muhalefet ilişkilerinde liderlerin uzlaşmaz tutumları ordunun hükûmet üzerindeki etkisinin artmasında önemli bir faktör olmuştur. Bu şekilde sivil rejimde yaşanan tikanlıklar sonucunda darbe öncesinde ordu tarafından verilen uyarı mektubu da başta hükûmet olmak üzere siyasilere olan güvensizliği ortaya koymuştur. Ordunun bu tavrı karşısında Başbakan Demirel ve birçok politikacının, ordunun anarşiyi önlemek için sıkıyönetim yetkisini yeterince kullandığını, hükûmetin düzeni sağlamayı kendi başına da halledebileceğini iddia ederek, ordunun yasal sınırlar dâhilinde kalması gerektiğini ifade etmişlerdir. Darbeye giden süreçte ordu-hükûmet ilişkilerinde yaşanan gerginliklerde inisiyatifin ordu lehine gelişmesi, ordunun siyasilerin yanında kamuoyu nezdinde de psikolojik olarak üstünlüğü ele geçirmesinde etkili olmuştur.

12 Eylül Darbesi’nin 12 Mart Muhtırası gibi Demirel’in başbakanlığı döneminde meydana gelmesi, ordu-hükûmet ilişkileri bakımından, ordunun Demirel dönemlerinde daha etkin ve belirleyiciliğini ortaya koymuştur. 12 Mart Muhtırası’na muhatap olan Başbakan Demirel’in yeni bir darbe ihtimaline karşı tecrübeli olması beklenirken bu konuda başarılı olamamıştır. Bu konuda ordu tarafından verilen uyarı mektubunun, verildiği süreçte olası bir darbeye karşı cumhurbaşkanının engel olacağına inanmak, ayrıca Ecevit’in ve MHP’nin alacağı tutuma güven(e)memek gibi düşüncelerinden dolayı darbeye karşı etkili bir tutum ortaya koyamamış, hükûmetin ordu karşısında daha edilgen hale gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Başbakan Demirel’in ordunun darbe yapabileceği kaygısını taşımasına rağmen, kuvvet komutanlarının görev sürelerinin uzatılmasının sağlanması, ordu-hükûmet ilişkilerinde “iş birliği”ni sağlamak olarak düşünülmüştür. Aslında Demirel’in orduya yönelik 12 Mart Muhtırası’ndan kaynaklı bu tutumu, gerek başbakan gerekse parti olarak AP’nin ordu karşısında “ürkek” ya da “çekingen” davranmasında oldukça etkili bir faktör olmuştur. Ordunun komuta kademesine “cesaret” veren Demirel’in bu tutumu, aslında darbe yapacak komutanlara da kolaylık sağlayıcı bir ortam oluşturmuştur.

27 Mayıs Darbesi ve 12 Mart Muhtırası’ndan farklı olarak emir komuta zinciri içerisinde gerçekleşen 12 Eylül Darbesi’ne giden süreçte, siyasilerin tutumlarını değiştirmek iddiasıyla ordu tarafından verilen uyarı mektubu, çok daha önceden kararı alınan darbeye meşruiyet kazandırmanın aracı niteliğinde olmuştur. Bu süreçte yaşanan ordu-hükûmet ilişkilerinde, siyasilerin değişmeyen tutumları, ordunun tarihsel misyonu olarak kabul edilen devletin “koruyucu” ve “kollayıcısı” rolünün daha da pekiştirilmesinde etkili olmuştur.

KAYNAKLAR

- Ahmad, F. (2007). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. Yavuz Alogan (Çev.). Kaynak Yayınları.
- Akbal, O. (1980). Otuz Günlük Hükümetmiş!. *Cumhuriyet* (4 Ocak), 2.
- Aksoy, M. (1979). Hükümet 'Gayri Meşru' mu?. *Cumhuriyet* (6 Aralık), 2.
- Arcayürek, C. (1986a). *Müdahalenin ayak sesleri 1978-1979*. Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, C. (1986b). *Demokrasi dur 12 Eylül 1980 (Nisan 1980-Eylül 1980)*. Bilgi Yayınları.
- Arcayürek, C. (1988). *12 Eylül'e doğru koşar adım, (Kasım 1979-Nisan 1980)*. Bilgi Yayınevi.
- Baransel, A. (2006). *Bıçak sırtında*. Remzi Kitabevi.
- Bilgiç, S. (2007). *Hatıralarım*. Akasya Kitap.
- Birand, M. A. (1984). *12 Eylül saat: 04.00*. Karacan Yayınları.
- Birand, M. A. (1986). *Diyet*. Milliyet Yayınları.
- Bölügiray, N. (1989). *Sokaktaki asker*. Milliyet Yayınları.
- Cumhuriyet*. (1979). Feyzioğlu Koşullu Destek Vadetti. (7 Kasım), 1.
- Cumhuriyet*. (1979). Demirel: Kapalı Bir MC Demek Yanlıştır. (8 Kasım), 1.
- Cumhuriyet*. (1979). MSP'nin Desteği Somut Koşullar İçeriyor. (9 Kasım), 1.
- Cumhuriyet*. (1980). Korutürk, Bugün Demirel ve Ecevit'i Birlikte Kabul Edecek. (2 Ocak), 1.
- Cumhuriyet*. (1980). Erbakan: Parlamento Görevini Yaptı, Hükümet Yapmadı. (3 Ocak), 1.
- Cumhuriyet*. (1980). Ecevit: Demirel Sorunu Çok Basite İndiriyor. (6 Ocak), 1.
- Cumhuriyet*. (1980). Demirel: CHP ile Diyaloga Varım. (9 Ocak), 1.
- Cumhuriyet*. (1980). Ecevit: AP ile Koalisyonu Grubumda Savunurum. (10 Ocak), 1.
- Cura, Y. (1994). *Koalisyon hükümetleri: Türkiye örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Cizre, Ü. (2002). *AP-ordu ilişkileri*. İletişim Yayınları.
- Cılızoğlu T. (Haz.). (2007). *Çağlayangil'in anıları*. Bilgi Yayınevi.
- Çavdar, T. (1985). Adalet Partisi. Murat Belge (Ed.). *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi*. (8. Cilt). (2089-2101). İletişim Yayınları.
- Çelik, S. (2008). *Devlet ve asker*. Salyangoz Yayınları.
- Dağcı, G. T. (2006). *Osmanlıdan cumhuriyete ordu siyaset ilişkisi 27 Mayıs 1960 darbesi*. İlgi Yayınları.
- Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü (DHMİG). Havacılık Terimleri Sözlüğü. <https://www.dhmi.gov.tr/Documents/HavacilikTerimleriSozlugu/DHMi-HavacilikTerimleri-Sozlugu.pdf>. Erişim Tarihi: 14.03.2025.
- Donat, Y. (1987). *Sandıktan ihtilale 1977-1980*. Bilgi Yayınları.
- Donat, Y. (2005). *Cumhuriyetin kara kutusu*. Merkez Kitapçılık.
- Evren, K. (1990). *Kenan Evren'in anıları*. (1. Cilt). Milliyet Yayınları.
- Gevgilili, A. (1980). Görüş. *Milliyet* (3 Ocak), 1.
- Hale, W. (1994). *Türkiye'de ordu ve siyaset 1789'dan günümüze*. Ahmet Fethi (Çev.). Hil Yayınları.
- Kabacalı, A. (1994). *Türk basınında demokrasi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Asker ve siyaset*. Timaş Yayınları.
- Kazkonda, Ş. B. (2024). Sivil Asker İlişki Literatüründen 12 Eylül 1980 Askerî Darbesine Bakmak. *Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 109-126.
- Komsuoğlu, A. (2008). *Siyasal yaşamda bir lider Süleyman Demirel*. Bengi Yayınları.
- Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*. (2012). 24. Dönem, 2. Cilt, 2. Yasama Yılı, 714.
- Milli Güvenlik Konseyi (MGK) Genel Sekreterliği (Haz.). (1981). *12 Eylül öncesi ve sonrası*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Milliyet*. (1979). Görev Demirel'de. (25 Ekim), 1.
- Milliyet*. (1979). Demirel Hükümeti Kuruyor. (8 Kasım), 1.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)*. (1979). 5. Dönem, 13. Cilt (19 Kasım), 109.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)*. (1979). 5. Dönem, 13. Cilt (25 Kasım), 227.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)*. (1979). 5. Dönem, 13. Cilt (27 Aralık), 518-521.
- Mumcu, U. (1979). Çağlayangil Demiş ki... *Cumhuriyet* (15 Kasım), 11.
- Oktay A. (1980). Otuz Günlük Hükümetmiş!. *Cumhuriyet* (4 Ocak), 2.
- Oran, B. (1989). *Kenan Evren'in yazılmamış anıları*. Bilgi Yayınevi.

Yeşilbursa, B. K. (2024). 12 September Junta Regime in Turkey from The Perspective of British Diplomats, 1980-1983. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12(41), 57-91.

Extended Abstract

Politicians have always been uncomfortable with the intervention of the military in politics, but the justification for all military interventions has been the policies implemented by politicians. In this respect, military coups have been one of the important events that have changed the course of Turkish political life and shaped the political system. In this respect, the military-political relationship became more influential in the administration of the country in the last period of the Ottoman Empire, especially after the declaration of freedom in 1908. With the proclamation of the Republic, the military's attitude towards protecting the new regime continued as a historical legacy. Following the 27 May coup, the 12 March Memorandum also enhanced the military's role in the country's administration for this purpose. In the politically and socially polarised environment of the 1970s, the inability of coalition governments to solve the country's problems became the most important reason for coups. At the Supreme Military Council held in 1978, the command structure of the army was redefined. In this way, a core command staff that could work in harmony with each other was formed. In addition to the serious security problems in the country, the irreconcilable attitudes of the political party leaders and their meaningless vicious conflicts have been ineffective at the command level of the army to deal with the problems of the country. Thus, from the summer of 1979 onwards, various mobilisations among senior army commanders began to increase. The by-elections held on 14 October 1979 were closely monitored by the military. As a result of these elections, Ecevit resigned, and a change of government came to the agenda. The 12 September coup, unlike other coups, emerged within the chain of command in such a process. Süleyman Demirel, who was the prime minister at the time of the 12 March Memorandum, was also the prime minister at the time of the 12 September coup d'état. Before the 12 September coup, the Demirel government, as a minority government, was the last democratic government of the pre-coup period. This government was also known as the Nationalist Front III, or the secret (veiled) Nationalist Front government established by Demirel before the 12 September coup. Before the 12 September coup d'état, the situation in the Parliament and the uncompromising attitudes of the politicians among themselves caused the process to worsen and paved the way for the coup d'état. In the process leading up to the coup, the warning letter issued by the army was not effective and legitimised the coup that was to follow. In this period, with the warning letter issued by the army, army-government relations gained a new dimension. Thus, the warning letter further deepened the timid or timid attitude of Prime Minister Demirel towards the army. Experienced from the 12 March Memorandum, Prime Minister Demirel, although he was worried that the army might stage a coup with the warning letter, aimed to ensure 'co-operation' in army-government relations by extending the terms of office of the force commanders. The unchanging attitudes of politicians in the army-government relations during this process have been effective in further strengthening the 'protective' and 'safeguarding' role of the army towards the state within the framework of its historical mission. As the prime minister of the AP's first minority government and the last democratic government before the coup d'état of 12 September, Demirel was also removed from the prime ministership for the second time by a military coup, thus ending his last premiership in the 1965-1980 period. To better analyse the 12 September 1980 Military Coup d'état, the relations between the army and the government should also be addressed while evaluating the political and social conditions that existed before the coup. Before the 12 September coup d'état, this government, formed by Demirel, was the weakest government of the governments formed during the AP periods. The formation of Demirel as a minority government with the external support of his former partners in the MC period was also reflected in the government's relations with the military. The inadequacies of the politicians as the implementers of the civilian regime of the period in solving the country's problems, especially the uncompromising attitudes of the leaders in the power-opposition relations, have been an important factor in the increase of the military's influence on the government. In this way, because of the blockages in the civilian regime, the warning letter given by the military before the coup revealed the distrust in politicians, especially the government. Demirel and other politicians argued that the military had used its martial law powers sufficiently to prevent anarchy and that the government could restore order on its own. The development of the initiative in favour of the army in the tensions between the government and the army in the process leading up to the coup was effective in the army gaining the psychological upper hand in the eyes of public opinion as well as politicians. The fact that the 12 September coup, like the 12 March Memorandum, took place during Demirel's prime ministership reveals that the military was more effective and decisive in terms of military-government relations during Demirel's term. Having been subjected to the 12 March Memorandum, Prime Minister Demirel was expected to be experienced against the possibility of a new coup, but he was not successful in preventing the coup. In this regard, during the period when the warning letter was given by the military, the government could not

take an effective stance against the coup due to its belief that the President of the Republic would be an obstacle against a possible coup d'état and its (in)confidence in the stance to be taken by Ecevit and the MHP, which caused the government to become more passive against the military. Therefore, despite Prime Minister Demirel's concern that the army might stage a coup, Demirel, who extended the terms of office of the force commanders, considered this attitude as ensuring 'co-operation' in army-government relations. In fact, Demirel's attitude towards the army was instrumental in the 'timid' or 'timid' behaviour of both the prime minister and the AP as a party towards the army. This situation, which gives 'courage' to the military command, facilitates the commanders who will stage a coup. The warning letter issued by the military was a means of legitimising the coup, which had been decided much earlier. The unchanging attitudes of politicians in the army-government relations during this process have been effective in further reinforcing the role of the army as the 'protector' and 'guardian' of the state, which is accepted as its historical mission.